

1041022

m

156/1898 in Cs. N. P.

156.

1860. J. E. GREEN

H. K.

A

KIJELENTETT VALLÁS

RÖVID TÖRTÉNETE.

Csicsi Pál ny.

SÁROSPATAK.

NYOMTATTA JÄGER KÄRÖLY A FÖISKOLA BETÜIVEL.

1860.

H/RK

36 97511

A

KIJELENTETT VALLÁS

RÖVID TÖRTÉNETE

1041022

John

John *John*

NYOMTATTA JAGER KARBOLY A FŐISKOLA RÉSZÉVEL

1900

felbojzást tanította. Ezek és többek a szemüdvényben
mintegy málok a gazdasággal együtt növekedett a
bűn a megrontott emberi természetet végig követ-
ték, emberek fiainak szoktak nevezeteln.

Ádámnak gyermekei közt nevezetes még Seth,
kinek maradékai voltak : Hánók, Kénán, Mahálál Ja-
red, Hénók, Mathusáel, Lámek és Noé. Ezeknek az
isten lételeme tovább lemaradt, de idővel az emberek-
kai összejelvényed.

A teremtésről.

E világot és a benne levő dolgokat Isten teremtette
az ő mindenható ereje által. A világ teremtése után
vette lételét az első pár ember, Ádám és Éva, kik egész
ártatlanságban s oly ismeretekkel jöttek ki az Isten
kezéből, melyek őket boldogokká teheték. Szép és ter-
mékeny vidéken éltek ők, de az Isten parancsolatát
csakhamar áthágván bűnbe estek, melynek nyomorú-
ság, betegség és halál lón következménye.

világos parancsolatára az általa épített hajóba bevitt
Történt ez a világ teremtése után 1856 esztendővel.

II.

A vallás és emberi nemzet állapota a vizözönig.

Nem hagyta azonban Isten az első pár embert ezen
boldogtalan állapotban, hanem azután is gondoskodott
rólok, hogy őt annál jobban megismerjék, tiszteljék és
szeressék. Az Isten tisztelete áldozatokban állott, mi-
dön természetményeik vagy barmaik egy részét nekie
szentelték. De nem minden áldozat volt kedves Isten
előtt; az Abelé péld. ennek kegyessége miatt tetszett,
nem ellenben a Kainé, ki tisztátlan szívű volt. Miért
is Kain megharagudván, testvérét Ábelt, mert mind-
ketten Ádám fiai voltak, megölte, de gonosz tettét
nyomban követte a büntetés, t. i. a lélekismeret fur-
dálása, mimiatt bujdosóvá lett a földön.

Kain maradékai közt nevezetesek : Hánók, Irád,
Menhujáel, Methusáel és Lámek. Ennek fia Jubál ta-
lálta fel a zenét; másik fia pedig a vas és más fémek

feldolgozását tanította. Ezek és utódaik a szentírásban, minthogy nálok a gazdagsággal együtt növekedett a bűn, s a megromlott emberi természet vágyait követték, emberek fiainak szoktak nevezetni.

Ádámnak gyermekei közt nevezetes még Seth, kinek maradékai voltak : Énós, Kénán, Mahaláel Járéd, Énók, Mathusálem, Lámek és Noé. Ezeknél az Isten félelme tovább fenmaradt, de idővel az amazokali összeelegyedés és társalgás által ezek közt is eláradt a véték. — Hogy már a földön mintegy új nemzedék származzék, Isten evégre a kegyes Noét választá ki, megparancsolván neki, hogy a megtérést 120 esztendeig hirdesse. Az emberek azonban meg nem javulván, reszint a földnek árából, reszint a hosszas esőzések következtében vizözön állott elő, mely az egész föld színét ellepte. Elveszett ekkor minden ember és szárazföldi állat, csupán Noé maradt meg a hozzátartozókkal és azon állatokkal együtt, melyeket Isten világos parancsolatára az általa épített hajóba bevitt. Történt ez a világ teremtése után 1656 esztendővel.

III.

A vizözön után történt dolgok.

Elapadván a víz a földről, kijött Noé a hajóból. Első foglalkodása volt oltárt építeni és áldozni Istennek, hogy őt megtartotta, miért azon ígéretet vevé tőle, hogy többé a földet vizözönnel eltörteni nem fogja. — Ezután kezdette ő fiaival együtt a földet és szőlőt művelni, mely utóbbinak gyümölcséből italt is készített, de csakhamar ártalmasnak tapasztalta annak mértékletlen használatát.

Megszaporodván a Noé maradékai, elhatározták magokat egy város és egy magas torony építésére, hogy midőn a pusztaságon széljel vannak, a torony látására magokat tájékozassák. De célt nem értek,

mert Isten nyelvöket összezavarván, kénytelenek voltak az építést abbahagyni, s az egész földön elszéledtek.

Noé három fiától, Sem-, Kám- és Jáfettől különféle népek vették eredetöket. Legnevezetesebbek a Sem utódai. Ezekből származott Ábrahám, s ennek nemzetiségéből született a Jézus.

IV.

Bálványimádás. Ábrahám hivatása.

Körülmételés.

Elszéledvén az emberek, ismét megfélemedtek az igaz Istenről, s inkább a látható dolgokat kezdték tisztelni, mint a láthatatlant, kinek köszönhették mindenöket. Tisztelet tárgya volt a nap, hold, csillagok, hősök, művészek, s ezeknek kiabrázolósa képek által eszközöltetvén közönséges lett köztök a bálványimádás, s ezzel együtt a sok utálatos véték. — Isten most ismét egy kegyes embert választott ki avégett, hogy általa az ő igaz ismerete és tisztelete megőriztessék. Ábrahám volt ez, ki körülbelöl kétezer évvel született a világ teremtése után. Legelsöben is azon parancsot vette ő Istentöl, hogy Káldeát, hol rokonai laktak, hagyná el, oda ígértetvén neki és maradékainak a Kanaán földé. Ábrahám sok jóval volt megáldva, de nem lehetett boldogsága teljes, mert nejevel Sárával egyetlen gyermeket sem nemzett, mig végre Isten e tekintetben is reménységet nyujtott nekie. Hogy azonban az ő nemzetsége másoktól megkülönböztethessék, családában minden figyermeknek körül kellett metéltetni.

V.

Zsodomának elvesztése. Izsák születése.

Ábrahám Lóttal, egy rokonával ment a Kanaán földére, hol nem soká laktak együtt, mert Lót kelet felé húzódott, a roszhírü Zsodoma városába, melynek

lakosai annyira elmerültek a vétkekben, hogy Isten tüzet bocsátott le az égből annak elpusztítására, s csak a kegyes Lót menekülhetett ki két leányával.

Keves idővel ezután Sára Izsákot szülte, midőn vénsége miatt ahhoz már reménye sem volt. — Midőn pedig Ismáel, Ábrahámnak Hágártól való fia, csufolná Izsákot, Sára kérésére elküldé őt atyja más földre, hol Ismáeliták neve alatt néptörzset alkotott.

VI

Sára halála. Ézsau és Jákób.

Ábrahám, mint azon időben mások is, baromtartásból élt, és vándor pásztoréletet folytatott. Nem volt hát neki tulajdon föld, s pénzen kellett azt vennie, hogy meghalt nejét, Sárát Hebronban, Kanaán fővárosában eltemettethesse, de teljes reménnyel volt, hogy azon földet az ő maradékai fognák birni.

A kanaánbeliek elfajult emberek lévén, nem engedett Ábrahám fiának Izsáknak közölközni házasodni, hanem Mesopotámiából Bétuelnek leányát Rebekát adá neki feleségül, kitől ikerfia született, Ézsau és Jákób. Azon idő szokása szerint az első szülöttnek volt igénye az atyai áldáshoz, de Ézsau azt öcsésének adván el, Jákób részesült abban, miért ugyan későbbben annyira megharagudott Ézsau, hogy öcsését meg akará ölni, ez azonban nagybátyjához Lábánhoz menekült. Ezen útazásában egykor a szabad ég alatt hálván, azt álmolta, mint ha egy lajtorja állott volna a földön, melynek magassága az eget érte és a melyen az Isten angyalai fel s alá jártak, sőt az Isten is megjelenvén azt mondá neki: „Én vagyok az úr, Ábrahámnak, a te atyádnak Istene, és Izsáknak Istene, ezen földet, melyen nyugszol, neked adom és a te magodnak; tebened és a te magodban áldatik meg a föld minden nemzetsége.“ Fölebredvén Jákób álmából, meggyőződött afelől, hogy Isten neki különös gondviselője leend, s tovább folytatta útát Lábánhoz.

Lábánnak két leánya volt, Lea és Rákhel, s mindkettőt nőül vevé Jákób. Ezekből és ágyasaitól született az ő 12 fia: Rúben, Simeon, Lévi, Juda, Dán, Naf-tali, Gád, Áser, Isákhár, Zebulon, József és Bénéjámín. Lábánnál terhes lévén a Jákób szolgálata, s gázdagsága irigységet gerjesztvén, visszavonult a Kanaán földére, és Isten nekie megjelenvén megáldá őt, s egy tusakodásban, melyet vele folytatott, tudtára adta, hogy Ézsautól nincs mit félnie. Ezen tusakodástól Jákób, melyben ő erős és állhatatos maradt, Izráel nevet nyert, fiai pedig innen Izráel fiainak neveztettek.

VII.

Folytatása a Jákób életének.

Mindemellett a Jákób élete teljes volt szomorú eseményekkel, melyek közül őt legkellemetlenebbul érinté, hogy saját gyermekei egyik fiával Józseffel, kit igen szeretett, gonoszul bántak. József jó és kegyes gyermek volt, s mivel bátyjainak erkölcstelen életét atyja előtt lerajzolta, gyűlölséget és irigységet vont magára. Növelte az irigységet a József álma, mely szerint ő és bátyjai a mezőben kénéket kötven, az ő kénéje felállott s a testvérekéi előtte meghajoltak.

Atyjának parancsára egykor József bátyjait látogatván meg, kik juhokat őriztek, ezektől megfogatott, s ruhája lehúzatván egy mély gödörbe vettetett, végre pedig egy midiánita kereskedőnek rabszolgaként eladott. Ruháját vérrel megfestve küldötték atyjának, hogy ez azt gondolná, miszerint fiát a vadállatok tépték szét.

VIII.

József élete.

Józsefet a midiánita kereskedőtől Égyiptomban Pótifár, a királynak vagy Faraónak főszolgája vette meg, ki előtt eleinte kedvességben volt, de később általa

felesége vádára tömlöcbe vettetett. Fogsága szerencséjére fordult, mert ott a király szolgáinak álmait megmagyarázván, ez a királynak ki szinte álmodt, tudomására jutott. — József a király által hivatvatván, ennek álmát is megmagyarázta, és abból hét évig tartó nagy szükségét jósola, s kijelenté, hogy a népről eleve kellene gondoskodni. Faraó Józsefet tette egész országában főkormányzóvá. Az éhszükség csakugyan bekövetkezett, s a Kánaán földére is kiterjedt, hol Jákób lakott. Jákób kénytelen volt fiait gabonavétel végett Egyiptomba küldeni, kikkel magát József igen érzékeny módon ismertette meg, s a királyt arra vette, hogy atyjának és bátyjainak a Gósen földét, mely nagyon termékeny vidék volt, engedné oda lakhelyül, hol is azok hamar megsokasodván hatalmas nemzetséget képeztek.

IX.

**A vallás és erkölcs rövid története
Noétól Mózesig.**

Az emberek, valamint egy atya — Noé — által terjedtek el a vizözön után; úgy sok ideig egyek voltak a vallásra nézve is; de miután megsokasodtak, s a földgömbön mind inkább elszéledtek, a tiszta istentiszteletet bálványimádással kezdték összezavarni. Az Isten gyakran álomban jelentvén ki magát a kegyeseknek, elhatalmaztak a babonás álommagyarázatok. Sokszor pedig tűzjelek és villámások közt nyilvánította a maga akaratát, mi ismét arra adott alkalmat, hogy az Istent tűznek színe alatt képzeljék, és minthogy a napot látták legnagyobb tűznek, ennek alakában tisztelték a teremtőt, sokféle képeket csinálván evégre, miáltal erőt vett a bálványozás.

A bálványozás mellett eláradt a vétek, s megromlott az erkölcs. Ábrahám volt különösen a hitben és kegyességben az embernemnek követésre méltó példája, ki mindenben engedelmeskedett Isten parancsának, mit

leginkább azzal tauúsított, hogy egyetlen fiát is kész lett volna megáldozni, miért Isten őt minden hívőknek atyjává tette.

A Jákób fiai, míg József élt, az igaz Istent imádták, de ezután az egyiptomiak bálványozása rájuk is elragadt. Ahonnan az Izráel népe is megromlott, s az igaz vallás, a ti-zta erkölcs, az istenfélelem tán egészen kioltatott volna közülök, ha Isten őket Égyiptomból csodálatos módon ki nem szabadítja.

X.

Mózes. — Húsvéti bárány.

Az Izráel fiai Égyiptomban 215 év alatt ugy elszaporodtak, hogy számuk 600,000-nél többre menne. Azonban új király lépett az előbbi helyére, ki már Józsefet nem ismerte. Ezen körülmény, és mivel általánosán kezdettek félni, hogy a zsidóktól elnyomatnak, arra indítá a királyt, hogy szaporodásukat gátolja; ahonnan terhes munkákkal sanyargatta őket, s emellett a bábáknak megparancsolta, hogy minden zsidó gyermeket öljenek meg, de parancsa hajótörést szenvedvén, más rendeletéhez képest, minden újszülött zsidó fiúnak vízbe kellett vettetni.

Ezen időtájban született Mózes, ki szüléi által egy kis ládácskában szintén vízre eresztetett. De a királyleány, ki épen akkor ment fürdeni, megszárván a gyermeket, kivétette s felnöveltette. Sok tudós élt ekkor Égyiptomban, s Mózes ezektől nyerte tudományát. Negyvenéves korában, egy egyiptomi ember, szemé láttára vervén egy zsidót, ezen annyira fölindult, hogy az egyiptomit azonnal megölte. Tette kitudódván elfutott a midiánitákhoz, hol ezek papjának leányát vette nőül és ott lakozott.

Itt jelent meg előtte Isten egy csipkebokorban tüzlángban, s meghagyá nekie, hogy az Izráel fiai kiszabadítása végett térjen vissza Égyiptomba s vezesse be őket a Kanaán földére, melyet Isten Ábrahámnak

és az ő maradékainak ígért. El is ment Mózes, de a király siket maradt kívánataira. Elővette ekkor ő csodatevő erejét, melylyel Istentől volt felruházva. Elsőben is pálcáját vetette el, mely azonnal kigyóvá vált, majd Égyiptomnak vizeit változtatta vérré, és nagy mennyiségű békákat s férgeket bocsátott annak földére, döghalált barmaira, mérges fekélyeket a lakosokra, továbbá a jégeső elverte a földnek minden gyümölcsét, a mi megmaradt a sáskák emésztették meg, és végre az egész föld színe setéséggel borított be.

Midőn mindezek sem lágyíthaták meg a Faraó kemény szívét, következett az utolsó csapás, miszerint minden első szülött, s az oktalan állatok első fajzata egy éjszaka megületett. Ez alkalommal szereztetett a húsvéti bárány. Mózes által ugyánis megparancsolta Isten az Izráel fiainak, hogy azon este, melyen az első szülöttek megületendők lesznek, minden házi gazda szerezzon egyéves, hibátlan himbárányt, ölje meg azt, és egészen megsütvén egye meg háznépével, a maradványt égesse meg, a bárány vérével pedig az ajtó két felét hintse meg; mi arra való volt, hogy a csapás az ilyen házat elkerülte.

XI.

Az izráeliták kimenetele Égyiptomból.

A húsvéti bárány megevésére következett éjszakán minden úgy történt, mint Istentől elrendelve volt. Midőn az egyiptomiak reggel felé látták a sok meghaltat, annyira megrémültek, hogy az izráelitákat magok kényszerítették az elmenetelre, arany- és ezüst-edényeiket is — melyek kölcsönképen voltak náluk — oda engedvén. Összeszedvén tehát magokat az Izráel fiai mindenestől elhagyák Égyiptomot, s néhány nap alatt a verestengerhez értek.

Csakhamar megbánta azonban Faraó, hogy a népet elbocsátotta, és azért nagy sereggel ment utána, hogy erővel is visszahozza; de Isten oltalmazta azt, nappal

köd-, éjjel pedig tűzoszlopban menvén előtte. Nagy félelem támadta mindazáltal az izráeliták közt, kivált midőn az ellenség közeledett, a tenger pedig előttök volt; de Mózes könyörgésére ketté választá Isten a tengert, úgy hogy azon keresztül mehettek, az egyiptomiak pedig, kiktől úzettek, egytől egyig a tengerbe fultak. Ezen csodálatos megszabadulás emlékére állította fel Isten a húsvét ünnepét, melyen a zsidók kötelesek voltak évenként a húsvéti bárányt kovásztalan kenyérral megenni. A zsidók Egyiptombóli kimenetele a világ teremtése után 2513 eszt. történt.

XII.

Az izráeliták a pusztában csodálatosan megtartatnak. A törvény a sinai hegyen kiadatik. Ó szövetség.

A verestenger és a Kanaán földje közt, hova az Izráel fiai igyekeztek, az arábiai nagy sivatag fekszik, melynek terméketlen volta miatt éhséget és szomjat kellett volna szenvedniük, ha Isten mannát nem ad nekik eledelül és midőn húst kívántak, fürjeket nem bocsát táborukba. Szomjukat a sziklából serkedő vízzel oltották. De lelki boldogságukról, az erkölcs tisztaságáról is gondoskodott az Isten. Ennyi nép nem állhatván fen törvény nélkül, Mózes közülök némely istenfelő férfiakat tett előljárókká. Az Egyiptombóli kijövetel ötvenedik napján pedig mennydörgések és villámások közt kiadta Isten a Sinai hegyen a tiz parancsolatot. Ezután ismét más törvényeket bocsátott közre, melyek részint a polgári társaságra nézve szükségeltettek, részint a népet idegen istenek tiszteletétől óvták, s melyeknek megtartására magát a nép egyenlő szívvvel kötelezte.

Ezen szövetség, mely Isten és az Izráel fiai között kötöttetett, s melyben Isten azt ígérte, hogy őket minden veszély ellen védelmezi, és a Kanaán földre beviszi, az Izráel fiai pedig azt fogadták, hogy semmi idegen Istent nem imádnak, s az ő parancsolatait teljesítik, ó szövetségnek, ó testamentomnak nevezetik.

XIII.

Szövetség sátora. Főpap. Léviták.

A szövetség sátora, melyet Mózes Isten parancsára készített, egy kis hordozható ház volt, mintegy 30 sing hosszású, tiz sing szélességű, s ugyanoly magasságú, több darab deszkából összefoglalva, s különös fedéllel ellátva. Hátul volt benne egy hely, mely szentek szentének neveztetett, hol egy arannyal borított ládán állott a kegyelem aranyablája, s rajta két kérubim vagy angyal. E fölött szokott Isten különös módon megjelenni, s parancsot adni. A ládában tartott a törvénytábla, az Isten parancsolataival, melyeknél fogva közte s az izráeliták közt frigy vagy szövetség kötöttetett, ahonnan a láda szövetség- vagy frigy-ládának is neveztetett. Az első hely a sátorba szentély nevet viselt, oltárral volt ellátva, s egyik oldalán asztal állott a szent kenyérrel, másikan egy hétágu gyertyatartó foglalt helyet. Kivülről a sátor tornáccal volt kerítve, hol az égőáldozatok oltára tartatott. A szentélybe a papok mehettek be; a szentek szentébe pedig csak Mózes és Áron, de egy évben csak egyszer. Áron ugyanis az Istentől főpappá tétetett, mely hivatala abban állott, hogy az isteni szolgálatra vigyázott, az áldozatokat megrendelte s a megszentelés nagy napján a népért áldozott s megáldotta azt.

A papok a Lévi nemzetségéből választattak, s foglalkodásuk abban állott, hogy az áldozatra való barmokat megölték, a tüzet megégetésökhöz elkészítették, és mindenről gondoskodtak, mi az isteni szolgálathal megkivántatott.

Lévitáknak neveztettek a Lévi maradékai, kik nem voltak papok, hanem azok körül szolgáltak. A Kanaán földén ezek sem kaptak bizonyos helyet, mint a papok, hanem kijelelt városokban oszlottak szét, hogy mindenütt találtatnának Isten törvényének magyarázóí. Szolgálatukért az áldozatok egy részét, s a földtermés tizedét vették.

XIV.
A törvénytáblák. Aranyborju. Az izráeliták megbüntetése.

Ezek után Isten Mózesnek a sinaihegyen két kőtáblát ada kezébe, melyekre a tiz parancsolat volt fölírva. Midőn emiatt Mózes sokáig késnék a hegyen, az izráeliták arra vették Áront, hogy nekik egy aranyborjút csináltatna, melyet ők az égyiptomiak szokása szerint imádnának és táncolások közt tisztelnének. Ezen bálványozásán a népnek annyira fölindult Mózes, hogy a táblákat elhajtván, azok eltörtek. Majd a Lévi maradékai által a bálványimádókat fegyverre hányatta, s egyetlen napon mintegy 3000 férfi öletett meg.

Mózes most ujlag két kőtáblát vitt föl a hegyre, melyekkel csak 40 napi időköz után tért vissza az izráeliták táborába, hozván rajtok fölírva a tiz parancsolatot. Csodálatos jel által tudta meg a nép, hogy ő Istennel beszélt, ábrázatát t. i. különös fény foglalta el, miszerint nem mertek hozzá közelitni, s be kellett arcát boritnia, hogy nézhetnének reá és vele beszélhetnének.

XV.
Áldozatok.

Az áldozatok barmokból, névszerint, marha-, juh-, kecskéből állottak. A barom a gyülekezet sátora előtt megületvén, vérével a papok az oltárt meghinték, s felszeldelt tagait vagy csupán kövérebb részeit megégették az oltáron. Néha madarakkal, mint gerlicék- és galambokkal is áldoztak.

Minden áldozatok közt legnevezetesebb volt az, melyet egyszer évenként a főpap tartozott végezni. Ennek a megengesztelés nagy napján t. i. a tisri vagy hetedik hónap 10-én (szeptember végén) kellett történni. A főpap, mielőtt ezen szent munkához fogott, megmosta magát vízzel, azután főpapi öltönyét fölvevén egy tul-

kot áldozott meg saját és családja bűneért. Majd két kecskebakot vett elő, melyek közül sorshúzás útján az egyik a nép bűneért áldoztatott meg, s vérével a kegyelem táblája, a szentély és a gyülekezet sátora megtisztított. A másik kecskebak pedig, miután Áron mindkét kezét annak fejére tette, s az Izráel fiainak bűnét bevallotta, elbocsáttatott a pusztában, hogy a nép bűnét magával vigye. Ezen napon volt szabad bemenni a főpapnak a szentek szentébe, a frigyláda elibe, az áldozat vérével s tömjénezővel.

XVI.

A mértékletesség-, tisztaság-, házasságra vonatkozó törvények. — Szülék és felsőbbség iránti engedelmesség.

A főlebb előszámlált törvényeken kívül még másokat is adott Isten az izráelitáknak. Így, hogy egészségesek legyenek és soká élhessenek, némely állatok husának használatát megtiltotta, mert azok, főleg a meleg tájakon ártalmára leendettek az embernek. Megtiltotta a társalgást bizonyos kórokkal, nehogy ezek nyavalyája az egészségesekre is elragadjon. Ilyek voltak a bélpoklosak. Az oly ember is tisztátlannak tartott, ki valamely holttestet illetett. — A házasság végre állandó törvényekkel szabályoztatott.

Minthogy Isten után senkinek sem tartozik az ember annyival, mint szüléinek, kiktől életet s neveltetést nyert: a szülék iránti tisztelet és engedelmesség hathatósan parancsoltatott, az engedelmeseknek hosszú élet és boldogság ígértetett, az engedetlenek pedig büntetéssel fenyegettek.

De parancsoltatott a felsőbbek iránti tisztelet és engedelmesség is. A nép igazgatására 70 kegyes ember választatott ki, kik Istentől bölcseséggel és tudományal ruháztattak fel, hogy hivataluk folytatására al-

kalmassak lennének, s a nép előtt tiszteletben tartatnának. A felsőbbség ellen pártot ütök megbüntettettek. A fellázadt Kórét, Dátánt, Abirámot és társaikat elevenen nyelte el a föld.

XVII.

Emberi szeretet. Igazság-szolgáltatás.

Gyakorta adott Isten parancsolatot az egymás szeretetére nézve is. Az igazság kiszolgáltatása végett sok rendelkezést tett; a városokban törvényszékeket állított fel, s előírta a törvényeket, melyek szerint a vétkeknek meg kellett ítéltetni. 2. Móz. 21 és 23 rész. Gondoskodott a közbátorságról s az ember életéről. — A ki szándékosan embert ölt, irgalom nélkül meg kellett halnia. A ki pedig vigyázatlanságból ütött valakit agyon, a szabad városokba szaladhatott, és ott mind addig bátorságban maradhatott, míg a tény megvizsgáltatott. 4. Móz. 35 : 6.

XVIII.

Isten iránti kötelelességek. Isteni szolgálat.**Ünnepek.**

Mózes az istenfélelmet tette minden törvényének alapjául. Minden alkalommal elibe adta ő az izráelitáknak, hogy egy az Isten, ki a mennyet és földet teremtette, hogy ő láthatlan, és épen azért képekkel kiábrázolni s látható alak alatt imádni nem szabad, hogy Istent az ő munkáiból, a teremtésből, gondviselésből, s a világ igazgatásából lehet megismerni. Ezenkívül gyakran emlékeztette Mózes az izráelitákat Istennek velök közlött jóéteményire, oly célból, hogy a bűnöktől s bálványozástól ovakodjanak, Istennek éljenek és őt imádják.

Evégett állítottak fel az ünnepek. Első volt a páska ünnepe, az egyházi év kezdetén (ápril elején), az Egyiptombóli kiszabadulás emlékére. A második, mely ezután hét héttel következett, a hetek ünnepe vagy pünkösöd volt, annak emlékére, hogy Isten a sinai hegyen kiadta a tiz parancsot. A harmadik volt a levelek ünnepe, a polgári év vége felé (szeptember utolján), midőn a zsidók sátrakat csináltak annak emlékéül, hogy eleik a pusztában laktak.

XIX.

Az izráeliták erkölcsse. Mózes nem megy be a Kanaán földre.

Az izráeliták, mint általában az akkori nemzetek bálványozásra voltak hajlandók. Sokszor engedetlenséget tanúsítottak, máskor a kenyér nem léte miatt zúgolódtak, majd a mannára untak, majd húst kívántak, vagy az utazás terhe ellen panaszkodtak, s még azon rendeletek ellen is kikeltek, melyeket Mózes Isten parancsára tett. Ez okból elvégezte Isten, hogy azon férfiak közül, kik az Egyiptombóli kijövetel alkalmával már 20 éven felül voltak, Káleben és Józsuén kívül, egyetlenegy sem megy be a Kanaán földre. Mózes maga sem láthatta azt meg, amennyiben egykor ő is elvesztette Isten iránti bizalmát.

XX.

A Kanaán földén lakó népek.

A Kanaán földén a Kám maradékai laktak, mely nemzetségek a Mózes idejében az igaz Isten tiszteletétől egészen eltávoztak, bálványozókká lettek, s a bűnben igen elsúlyedtek, miért is Isten ezeknek kiirtását a földről világosan meghagyta az Izráel fiainak.

Itt laktak továbbá a filiszteusok, kik idővel az izráelitáknak nagy ellenségeivé lettek, s velök több izben hadakoztak. Ezek is a Kám maradékai voltak, de nem Kanaántól, hanem Kámnak másik fiától, Micraimtól származtak; az amalékiták és edomiták Ézsau-nak voltak ivadékai.

Midián, kit Ábrahám Sára halála után, Keturától nemzett, a midiánitáknak adott eredetet. Ezeknek egy része az arabiai tenger, másika az edomiták mellett lakott. Az ismáeliták, kik jobb felől foglaltak helyet, Ismáeltól, az Ábrahám fiától származtak; a moábiták és ammoniták pedig Moábtól és Ammontól, Lót fiaitól.

XXI.

Józsue.

Miután Mózes 40 évig kormányozta az Izráel népet, meghalt a Nébó hegyén, honnan az egész Kanaán földét be lehetett látni, a világ teremtése után 2553-dik esztendőben. Helyette Józsue lett vezér, egy kegyes és istenfelő ember, s egyszersmind jó katona.

Első dolga volt, hogy magának kémek által a Kanaán földéről tudomást szerezvén annak elfoglalásáról rendelkezék. Isten őt ebben különösen segítette, amennyiben a Jordán folyama, melyen át kellett mennie, hirtelen megállott, s egész népét száraz lábbal keresztülvitte.

Beérvén a Kanaán földére itt tartották az első húsvétünnepet. Azután Jérikót foglalták el, de nem fegyver, hanem Istennek csodálatos hatalma által. A várost ugyanis kürtfúvások közt hétszer körüljárták, mire a falak összeomolván, a várost az Izráel népe feldőltte és elpusztította.

XXII.

A bírák.

Míg József élt, az izráeliták közt semmi bálványozás nem engedtetett meg nyilvánosan, de az ő halála után elragadt rájuk a szomszéd nemzetek bálványozása, melyek különféle faragott képeket tiszteltek.

Hogy azért az igaz vallás és istentisztelet fennmaradjon az izráeliták közt, mindannyiszor, valamenyszer attól eltértek, ellenségeik kezébe adta őket Isten, de mihelyt hozzája kiáltottak, támasztott bátor férfiakat, kik által megszabadítottak, és a kiket fejedelmekül, igazgatóikul tekintettek. Ilyenek voltak:

1. Othóniel, ki Mesopotámia királyát meggyőzővén, ennek hatalma alól az izráelitákat megszabadította.

2. E hud, Eglont a moábiták királyát saját szobájában verte keresztül kardjával, s így megszabadította Izráel fiait.

3. Sámgar, a filiszteusokat győzte meg.

4. Débora, egy nő, ki Jabinnak, Kanaán királyának vezére, Sisera ellen Barákot küldte és azt meg is szalasztotta. Ezen győzelemért Débora szép hálaadó dicséretet énekelt az Urnak.

5. Gedeon, a midiánitákat, kik az izraeliták vagyionát raboltak, háromszázad magával, pusztán kürtölések által, oly zavarba hozta, hogy egymást vágnák és szétfutnának. Két királyuk elfogatott és megöletett.

6. Abimélek, Gedeonnak ágyasától való fia, ki a sikemieket részére vonván 70 testvérét megölte, úgy hogy csak a legkisebbik, Jóthám maradt életben. Ez későbbben testvéreinek megöletését meg akarván boszulni feltámadt Abimélek ellen, de szerencsétlenül: mert vezére Gahál meggyőzetvén, seregével egy toronyba szorult, melyet Abimélek felgyújtott. De Abiméleknek is el kellett veszni. Midón ugyanis Thébes

városának tornyát ostromlaná, egy nő által elsőben feje betörtvén, fegyverrel magát keresztülverette.

7. Thóla, 23 évig uralkodott.

8. Jair, 22 évig uralkodott.

9. Ennek halála után az izraeliták bálványozásukért ismét ellenségeik, az ammoniták kezébe kerültek, de a száműzött Jeftét híván vezérökül győzelmeskedtek. Haza térte után Jefte saját leányát áldozta meg, fogadása következtében.

10. Ibsán 2 évig igazgatott.

11. Élon 10 „ „

12. Abdon 8 „ „

13. Sámson 20 évig ítélte az Izráelt, a filiszteusoknak nagy ellene volt, s közülök sok ezeret megölt. De a csalárd Delila által kezökbe játszátván, szemétől megfosztatott s fogságba tétetett. Végre midőn egy házban a filiszteusok, minden fejedelmök jelenlétében bálványuk tiszteletére áldozatot tartottak, Sámson — ki mulatság végett hozatott ide — megrázzván a ház oszlopaít, leszakadt az, és minden jelenvoltakat — legalább háromezer embert — oda ölt, magával Sámsonnal együtt.

14. Éli, főpap és bíró. Két fiának fajtalan életéért Isten nagy büntetést küldött egész házára, mert a harcon ugyanazon nap mindkét fia elesett, s tőlök a frigyládát a filiszteusok elvették, minek hallatára Éli székében összerogyott s meghalt.

15. Sámuel, ki egyszersmind próféta is volt. Megszabadította az izraelitákat a filiszteusoktól, elvonta őket a bálványozástól, idegen isteneiket elhányatta, s az igaz Isten tiszteletét helyreállította.

XXIII.

Sámuel leteszi hivatalát. Saul első király.

Megvénhedvén Sámuel, birákul a maga két fiát Jóelt és Ábiát választá, de ezek nem követték az ő nyomdokát, mert hamisan ítétek. Majd azt kívánták az izráeliták, hogy őket is, mint más népeket királyok, kormányozzák. Sámuel azért királylyá választá Sault, a Bénjámin nemzetségéből való Kisnek fiát, ki szép termetű és mindenkinél magasabb vala.

Dicséretesen uralkodott először és szerencsésen harcolt. Győzelmet vett Náháson, az ammoniták királyán, fia Jónáthán segélyével szétverte a filiszteusokat, s minden háborúját, melyet az Izráel ellenségei ellen folytatott, diadal követte. De csakhamar elhagyta Isten, mert parancsának nem engedelmeskedett. Ugyanis az amalékítákat, kik az izráelitak ellen, Égyiptombóli kijövetelők alkalmával ok nélkül támadtak fel, barmokkal együtt meg kellett volna semmitnie, de Saul ezt nem tette, hanem a királyt Agágot életben hagyta, s a kövér barmokat áldozatra szánta, mit midőn Sámuellel közölt, ettől azon feleletet nyerte : jobb az engedelmesség az áldozatnál.

XXIV.

Sámuel Dávidot titkon királylyá keni.**Dávid megöli Góliátot.**

Saulnak ezen engedetlensége után, mely a 2941-dik évben történt, más királyt adott Isten Izráelnek. Sámuel ugyanis a Juda nemzetségéből való Izsainak legkisebb fiát, Dávidot alattomba királylyá kente, ki a Góliáton vett győzelem által mihamar nevezetessé lett. A filiszteusok t. i. táborba szálltak az izráeliták ellen. Dávid épen akkor vitt oda bátyjainak enni, mi-

dőn a két ellenséges tábor közt egy 6 singnyi magas ember Góliát, az izráeliták közül mindenkit fölhatt, hogy vele vívna meg és a csatát döntenek el. Saul kihirdettette táborában, hogy a ki Góliátot meg fogná ölni, nagy méltóságot nyerend, s leánya keze lesz annak jutalma. Dávid eltökélte magát a megküzdésre, s miután engedélyt kapott, egy hegyes követ tett parittyájába és így szólott Góliáthoz, ki őt mint gyermeket kinevette: te jössz én reám fegyverrel, dárdával és paizzszal, én pedig megyek te rád a seregek Urának s az Izráel Istenének nevével, kit te szidalommal illetél; és mikor ezeket mondotta, úgy hajítá homlokon Góliátot, hogy azonnal arca esnék, s kivonván annak kardját, elválasztá testét fejétől.

Ezután megtámadták az izráeliták a filiszteusokat és megszalasztották. Most Dávidot Saul seregeinek vezérére tette; Jónáthán pedig a Saul fia annyira megszerette őt, hogy leghűségesebb barátjává lön.

XXV.

Saul irigykedik Dávidra, üldözi őt, de Jónáthánnal együtt meghal a filiszteusok elleni harcban.

A Dávid szerencséje nem sokára irigységet gerjesztett a király szívében: mert midőn a filiszteusok megverése után haza tértek, az eleikbe menő sereg ezt énekelte: megverte Saul az ő ezerét, Dávid is az ő tizezerét, min annyira megboszankodott Saul, hogy Dávid felé hajitná dárdáját, ki a halált csak lebukás által kerülhette el. Ezután Mikált, a maga leányát oly föltétel alatt ígérte neki nőül, ha 100 filiszteust megölelend, mert úgy vélekedett, hogy ő fogna ezek által megölelni. Dávid nem százat, hanem kétszázat ölt meg. Majd szolgálinak adott Saul parancsot, hogy Dávidot gyilkolják meg, de Jónáthán erről eleve tudósi-

totta őt, otthonról pedig neje Mikál szöktette el. Futásában sem szűnt meg azonban őt Saul üldözni, s ámbár nehányszor nekie is kezébe került Saul, mindazáltal ő tartózkodott az Isten fölkenntjét illetni. Ezután barlangokban s idegen nemzetek közt bujdoklott, végre pedig Ákishoz a gáth királyhoz vette magát, hol Saul haláláig lakott.

Ez idő alatt meghalt Sámuel, s az egész Izráel siratta őt. Most már nem volt senki, kitől Saul tanácsot kérhetett volna, pedig a filiszteusok ismét haddal készültek az izráeliták ellen. Folyamodott ugyan ő Istenhez, de kérdései fejeletlenül maradtak, s bizonytalanságában egy Endor városában lakó jósnőt keresett meg, ki szerencsétlenségét megjósolta, mi be is teljesedett, mert az Izráel serege szétveretvén, Saul fegyverébe bocsátkozott, Jónáthán pedig az ellenségtől megöletett. Halálukat Dávid egy szép énekben siratta meg 2. Sám. 1. Történt ez a világ teremtése után 2949-dik évben. — Ezután visszament Dávid az Izráel földére és Hebronban telepedett meg.

XXVI.

Dávid uralkodása s története.

Dávid eleinte csak a Júda nemzetségének volt királya, a többi nemzetségeken Isbóset, a Saul fia uralkodott. Ez azonban saját szolgálai által megöletvén, Izráelnek minden nemzetsége Dávidhoz csatlakozott, midőn ő épen harmincéves volt. Elhagyta ekkor Hebront, elébbi lakhelyét és Jéruzsálembe ment, hol a jebuzeusoktól a Sion várát megvevén, a frigyládát oda vitette, melynek ott templomot akara építtetni, de Isten rendeletéből ezen szent munkának végbevételét fának Salamonnak kellett átengednie.

Az Izráel országát Dávid igen szélesen kiterjesztette. Győzelmet vett a filiszteusokon, moábitákon, iduméusokon, ammonitákon, szirusokon. De bemocskolta dicsősé-

séges uralkodását azon tettel, miszerint hű szolgájának Úriásnak feleségébe bele szeretvén, úgy rendelkezett, hogy Úriásnak a harcban el kellett esni. E tettét szemére vetvén Náthán próféta, keserves sirások közt megbánta, de ettől fogva sok szomorú csapásnak volt alávetve. Névszerint Bethsabétól született kedves gyermeke megholt. Fia Absolon pártot ütött ellene, meg akarván őt királyszékétől fosztani, de a mi a pártosra nézve szerencsétlenül ütött ki, mert serege szétveretett, ő maga pedig hajánál fogva akadt fel egy cserfára. Majd döghalál pusztította országát, mely keves napok alatt mintegy 70,000 embert ragadt el.

XXVII.

Salamon.

Dávid 40 esztendeig uralkodott, s halála előtt keves napokkal fiát Salamont királylyá kente. Meg akarván ez királyszékét erősíteni, egy áldozat alkalmával, melyet Gibeonban tett, Istennek segedelmeért könyörgött, ki nekie álmában megjelenvén, tőle bölcseséget kért. Tetszett ez Istennek és adott neki nem csak nagyobb bölcseséget, mint valaha embernek volt, hanem gazdagságot és dicsőséget is. Igazgatása legbékesebb volt minden királyoké közt. A törvényszékeket rendezte, a kereskedést, művészetet, hajózást még nagyobb virágzásba hozta mint atyja. A templom építését bevégezte a Sion hegyének azon részén, mely Móréának neveztetik.

Salamon nagyon szerencsés uralkodó volt. Országának határait Égyiptomtól az Eufratesig kiterjesztette. Alatta békeségben élvén a nép magát a földmivelés- és baromtenyésztésre adta, melyek a kereskedéssel együtt az ország gazdagságának voltak tényezői. Bölcseségének híre messze elterjedt, úgy hogy Séba királynéja ismerkedés végett látogatást tőn nála. De utoljára ő is kicsapongásra és bálványozásra vetemedett, mely utóbbi bűnét valószínűleg megbánta, mint azt predikátori könyve és példabeszédei mutatják. 40 évig uralkodott.

XXVIII.

Az ország felosztása Roboám alatt.**Izrael országának története.**

Salamon halála után fia Roboám lett királylyá, de a kitől, minthogy az adót, melylyel atyja a népet terhelte, nem akarta kevesbiteni, de sőt annak fölemelésével fenyegetődött, az Izrael tíz nemzetsége Jeroboámhoz pártolt, csupán Judának utódai, s a Bénéjámín nemzetségének egy kis töredéke maradtak mellette.

Jeroboám, ki Sikkhembben uralkodott, azon föltétel alatt nyerte Istentől az országot, hogy az igaz vallást fel fogja tartani, de ő még maga esábitotta alattvalóit a bálványozásra. Attól félvén t. i. hogy ha ezek Jéruzsálembé fognának istentiszteletre járni, Roboámhoz visszaálllandnak, két aranyborjut állított fel, hogy a nép azoknak áldoznék. Ezen bálványozás 254 esztendeig tartott, míg az országot az asszíriai király meg nem hódította, s a lakosokat fogságra nem vitte. Ezen idő alatt nevezetesebb királyok voltak:

1. Jeroboám, a világ teremtése után 3029 évben.
2. Omri, ki Szamariát építette, honnan aztán a tíz nemzetség szamariainak neveztetett. A bálványozást nagyban üzte.
3. Ákháb, az Omri fia. Neje Jezabel volt, Szidon királyának leánya, kinek kedvéért állította fel a Bál tiszteletét. Ámbár Illyés próféta által emiatt többször megdorgáltatott s Istentől meg is büntettetett; mindamelllett makaesul megmaradt a bálványozásnál, melylyel együtt sok gonoszság és igaztalanság terjedt el az országban. Utálatos példáját adta ennek maga a király és neje Jezabel. Egyik jobbágyának t. i. Nábótnak közel volt a királyi palotához szőlője. Ákháb megkedvelvén a szőlőt, kérte Nábótot, hogy azt adná nekie, de a mit Nábót nem akara tenni, minthogy ő a szőlőt örökségbe kapta. A királynak innen származott szomorúsá-

gát elveendő, Jezabel hamis tanúkat szerzett Nábót ellen, kik azt állítnák, miszerint ő az Istent és királyt szidalmazta. Megfogatván azért ártatlanul, és megköveztetvén, a király elfoglalta a szőlőt. De nem késett Isten büntetése. Ákháb a sziriaiakkal folytatott harcban elesett, s azon helyen, hol a kutyák a Nábót vérért felnyalták, övele is hasonló történt.

4. Jórám, Ákháb fia, eltörlötte ugyan a Bál tiszteletét, de némely bálványozásokban követte Jeroboámot.

5. Jehu, nem csak Jórámot, hanem Ákhábnak minden többi fiait, és rokonait is megölette. Jezabelt pedig letaszította az ablakból s összetapostatta. Hogy a Bál tiszteletének véget vessen, tettette, mintha ő ezen bálványistennek tiszteletére valami nagy áldozatot akarna rendezni, s evégett összegyűlvén a Bál papjai, azokat egytől egyig levágatta. Azonban a bálványozást ő sem törölte el egészen, mert az aranyborjúkat meghagyta. Az Izráel népét ő alatta is sanyargatták külső nemzetek.

6. Joakház, előbbinek fia, a sziriai királyoknak adót fizetett.

7. Joás, szelid uralkodó volt, Elizéus prófétát nagyra becsülte, de a bálványozást ő sem törölte el egészen. Szerencsés volt a sziriaiak ellen, Amáziát, Judaország királyát is megverte, Jéruzsalemet bevette és kipurította.

8. 2-dik Jeroboám, szinte szerencsés hadakozó, sok elfoglalt helyet visszaszerzett.

9. Menáhem, ez alatt ütöttek be az assziriiaiak az Izráel országába, s a király drágán kényszerült tőlök békét vásárolni.

10. Péka, ennek idejében ütött be Tiglátpilézer, assziriiai király az Izráel országába, s a lakosokat fogságra hurcolta.

11. Hózeás, utolsó király, kit Szalmanassár szinte adófizetésre kényszerített, magával vivén egyszersmind a még megmaradt lakosokat fogságra. Így lett vége Izráel országának, mely a 3029-ik évtől fogva a 3282-ikig állott fen.

XXIX.

Júda országának története.

1. Azon ország, hol Roboám, a Salamon fia uralkodott, Júda országának neveztetett. Királyai Jéruzsálemben laktak. Minthogy itt volt a templom, az igaz istentisztelet ebben tovább fenállott, mint a tiz nemzet-ségnél; de végre itt is erőt vett a bálványozás. Már Roboám alatt építettek oltárokat a magas hegyeken és berkekben, képeket állítottak fel, melyekkel együtt a vétkek is eláradtak. Nevezetesebb uralkodók voltak utána.

2. Josáfát, ki minden bálványozást eltörlött, s a vétkeket kiirtotta, miért Isten szerencsés országlással áldotta meg.

3. Amázia, dicséretesen uralkodott, eleinte megmaradt az igaz Isten tisztelete mellett, de későbbben a bálványozásnak is helyt adott. Szerencsétlenül hadakozott az Izráel királya, Joás ellen. Egy pártütésben megöletet.

4. Azaria vagy Uzziás, Amáziának fia, kegyes és szerencsés fejedelem. Jéruzsálem leomlott kőfalait fölépíttette, győzelmeskedett a filiszteusokon, emóreusokon s a t. Végre belpoklosságba esett.

5. Jothám, előbbinek fia, igyekezett az igaz vallást megerősíteni, de a magas hegyeken levő oltárokat ő sem rontatta le.

6. Akház, Jothám fia, midőn ez ellen Rétzin, Szíriának királya feltámadt, Tiglátpilézert hívta segélyül, ki Rétzint megölte. A bálványozó istentiszteletet Tiglátpilézer, asszíriai királytól bevette. Különösen a Benhinnon völgyében egy Molokh nevű bálványképet állított fel, melynek tiszteletére, a pogányok szokása szerint, saját gyermekeit tűzzel megégette.

7. Ezékiás, kegyes és jó fejedelem, ki az igaz Isten tiszteletét helyreállította. Meg is áldotta őt Isten mert szerencsésen harcolt a filiszteusok ellen, s midőn a

kevély Senakhéríb Asszíría királya nagy sereggel támadná meg, ennek táborában 185,000 ember hirtelen halállal elveszett, s így a város és király megszabadult.

8. Manassé, mindazt elrontotta, mit atyja Ezékiás az igaz istentiszteletre nézve tett, behozta a Bál tiszteletét, jósokat, varázslókat tartott, s a bálványozás még inkább elterjedt alatta, mint valaha. Megtért ugyan ő ezen vétkeből, miután asszíríai fogságából kiszabadult, midőn is a képeket, óltárokat lerontatta, s az igaz Isten tiszteletét ujjolag parancsolta.

9. Jósiás, legtöbbet fáradt a bálványozás megdöntésében, s a jérusálemi templomot újból fölépíttette. Kedves is volt Isten előtt, kitől azon ígéretet vette, hogy az ő idejében nem töröltetik el a Júda országa. Végre az asszíríai király ellen folytatott harcban sebet kapván meghalt. Jerémiás próféta, ki ezen időben élt, egész Izráellel siratta halálát.

10. Joákhin, bálványozó volt, Nabugodonozor babiloni király által fogságra vitetett, ki a várost és templomot is kiprédálta, s helyette.

11. Zedékiást, a Jósiás fiát tette királylyá; de ez elpártolt Nabugodonozortól, miért is Nabugodonozor ujjolag fölkelt Jérusálem ellen, s kétévi ostromlás után azt éhséggel bevette. Zedékiás futásában elfogatott, szemeitől megfosztatott, miután már gyermekei felkoncoltattak, s kötözve hurcoltatott Babilonba. A város most teljesen elpusztíttatott, s a templommal együtt fölégette-tett; a lakosok mindnyájan fogságra vitettek, néhány szegényebb földmivelőt kivéve, kiknek tisztartójává Gedália lett, de a ki mihamar megöletett.

Az Izráel eredetétől fogva a babiloni fogságig lefolyt időt következőleg lehet megkülönböztetni:

1. Az Egyiptombóli kijövetel a világ teremtése után 2513 évvel történt.
2. A pusztábani bujdosás 40 évig tartott.
3. Józsuétól Saul királyig 356.
4. Saultól a babiloni fogságig 511, s így összesen 3430 esztendő folyt le.

XXX.

A babiloni fogság.

Nem maradtak a zsidók örökké a babiloni fogságban, hanem mint azt Jerémiás és Ézsaias próféta megjósolta, 70 év múlva Cyrus persa király által honukba visszabocsáttattak. Üdves volt ezen fogság következményeiben, amennyiben az idegen nemzetség közt is elterjedt az Isten ismerete, s hogy az a zsidóknál is megmaradjon, jelesül Ezékiel, Zakariás es Dániel próféta eszközlötte. Dánielt Nabugodonozor is kedvelte, mert álmát meg tudta magyarázni, s ez okból az ő Istenét hitte igaznak. Sőt miután az általa felállított bálványképet tisztelni nem akart 3 zsidó férfi, tüzes kemencébe vettetésük után, csodálatosan életben maradt, egész országában megparancsolta, hogy mindenki a Jehovát tisztelje.

XXXI.

A fogságbóli kiszabadulás.

Cyrus nem csak Persián, hanem Asszirián, Mesopotámián, Médián, Babilonon, Szirián, szóval mindazon országokon uralkodván, hol az izráeliták fogva voltak, engedélyt adott ezeknek a hazamenetelre; de nem használta azt mindenik nemzetség, mert csak a Júda, és Bénéjámín maradékai tértek vissza a papok- és lévítáktól kísértetve. Ellenben a tíz nemzetség nagyon megszerette a földet, hol oly soká lakott, és azért továbbra is ott maradt. A haza tért zsidók száma többet tett 42,000-nél. Vezérök volt Zorobábel s Jozsua a főpap. Haza tértök után azonnal hozzáfogtak a város, s a következő évben pedig a templom építéséhez is, mely végre Cyrus a templomnak Nabugodonozor által elrabolt kincseit az aranyés ezüstedényekkel együtt visszaadatta. Nem építhették azonban föl a templomot, mert a szama-

ritánokkal, kik abban részt venni kívántak, vitába elegyedvén, Pseudosmerdis vagy Arthaszta, ki a magyar bibliában Artaxerxesnek neveztetik, annak építését betiltotta.

De Artaxerxes Longimanusz vagy 2-dik Arthaszta ismét engedelmet adott mind a város fölépítésére, mind az istentisztelet helyreállítására. Evégre Esdrást küldte hozzájuk, egy tudós papot az Áron családjából, kit sok zsidó követett a még fogságban maradtak közül. Nehémiás prófétát is, ki neki főpohárnoka volt, két ízben bocsátotta haza. Ezek rendezték aztán az istentiszteletet s a kormányzás módját.

Ez időben élt Haggéus, Zakariás és Malakiás próféta, kik a zsidókat keményen feddették a bűnök miatt. Ekkor jött divatba a népnek gyakori összegyűlése is, hogy előtte a Mózes törvényei magyaráztassanak, s ebből keletkeztek a zsinagógák.

XXXII.

Esdrástól a Krisztusig.

Ezek után majd 200 évig idegen királyok alatt nyögtek a zsidók. Nagy Sándor macedóni király meggyőzvé Dáriust (Kodomanust), a zsidók is hatalma alá kerültek. Az ő halálával pedig, az egyiptomi és szíriai királyok versengvén egymással, a győztes uralkodott fölöttük, s főpapok által igazgattattak, minők voltak Nehémiás, Józsua, Joákim, Eliazib sat. Jázon főpap alatt igen sokat szenvedtek Antiokhus Epifánes szíriai királytól, ki közölök 80 ezeret megöletett, 40 ezeret szolgaságra adott s kinzásokkal kényszeríté vallásuk elhagyására. Ily üldöztetések közt kelt föl a papi családból származott Matathiás, ki Antiokhusnak ellenszegült, elkezdett munkáját folytatta Makkabeus, kiről a zsidók következő vezérei makkabeusoknak neveztettek. Utóda lett öcsese Jónáthán, azután pedig Simon, ki a dolgot annyira vitte, hogy a szíriai király kénytelen volt egész Zsidóországot szabadnak nyilvánítani. Né-

mely főpapok ezentúl királyi címet vettek föl. Midőn 2-dik Hirkánus és Arisztobulus ikrek közt az uralkodás fölött vitára került a dolog, az ügy eldöntése Pompéjus, római hivatalnok elibe vitetett, ki a főpapságot Hirkánusnak adta s az igazgatást neki engedte, de többé nem királyi, hanem csak fejedelmi nevezettel, Arisztobulust pedig Rómába fogságba küldötte. Így jutott Zsidóország római hatalom alá, világ teremtése után 3942-dik esztendőben.

XXXIII.

A vallás története a tiz nemzetségnél, s a szamaritán vallás eredete.

Jerobóám bevitte ugyan a képek tiszteletét a tiz nemzetség közé, de azért nem töröltetett el egészen az igaz Isten ismerete és tisztelete az Izrael országában. Mert nem csak megjelentek ők Jeruzsálemben áldozatokat tenni, hanem koronként próféták is támadtak közöttök, kik a népet a bálványozástól megóvni igyekeztek. Ilyenek voltak : Illyés, Elizéus, Hózeás, Ámos, Mikeás sat. De a nép is ragaszkodott a Mózes törvényéhez, sőt azokkal is bevétette azt, kik az ország elpusztulása után kőzójök lakni mentek. A letelepült pogányok ugyanis azt kívánták, hogy hozzájok oly tanítók küldessenek, kik a zsidó istentiszteletet értik : mert a sok csapást, melyeknek ki voltak téve, onnan hitték eredni, hogy nem az ő Istenöket tisztelték. Azonban a zsidó vallással a pogányt is egybekötötték, s a kettőből származott a szamaritán vallás. A szamaritánok a Mózes öt könyvét bevették, a szombatot megtartották, s a Messiás eljövetelét várták.

XXXIV.

A szent írók Mózesről Esdrásig.

Mózes öt könyvet írt, az ötödik könyv utolsó részét azonban, melyben az ő halála adatik elő, némely hittudósok véleménye szerint Józ sue toldotta hozzá.

Ki írta a Jób könyvét, nem tudhatni bizonyosan. Zsidónak kellett lennie, mert a teremtésről tudományban a zsidókhoz szit. Tartalma: hogy meg kell nyugodni az Isten igazgatásában.

Józsue saját neve alatt írt könyvet; de idővel némely földrajzi jegyzetek a prófétákat adtak hozzá.

A Birák, Rúth asszony, Sámuel, Királyok, Krónikák könyvének ki volt szerzője nem mondhatni meg. Úgy látszik mégis, hogy akkor irattak, mikor az előadott dolgok történtek, s aztán a próféták által szedettek össze.

A zsoltórokot sokan írták. Legtöbbet írt azok közül Dávid. Némelyikben jövendöl a Messiásról, másokban hálát ad Istennek jótéteményeiért vagy kéri őt elleneinek megboszulására.

Salamon az ő példabeszédeiben int az isteni félelemre s némely erényekről szól. A 24-dik részen túl mások írták azokat. — Predikátori könyvét vénségében készíté. Mulandónak modja itt a világi gyöngyört és örömet, s ajánlja a kötelesség hű és eszélyes teljesítését. — Az Énekek éneke is vagy tőle van, vagy olyan prófétától, ki vele egy időben élt.

Jónás próféta az asszíriai birodalom fővárosának, Ninivének végpusztulását jósolta; de minthogy lakosai bűnöket megbánták, Isten nekik megkegyelmezett.

Hózeás és Ámos, kik előbbivel egy időben éltek, a bálványozás és más vétkek miatt feddettek az Izrael népet, s hirdették a Dávid maradéka általi megszabadíttatást.

Utánok csakhamar előállt Ézsaiás próféta, ki szinte a bűnért fenyegetődött. Megjósolta a népnek fogságra vitetését, s az onnani kiszabadulást. Az emberi nemzet szabadítójáról senki nem tanított oly világosan mint ő. Előre megmondta, hogy az a Dávid nemzetségeből fog születni, alacsony állapotban élni, szenvedni, meghalni és feltámadni, s oly országot felállítani, mely örökké fog tartani.

Mikeás szinte a fogságot jósolja, s a Messiás születését.

Nahum próféta, ki már Assziriában született, ennek és Ninivének elpusztulásáról szól.

Jóel a zsidó népet fenyegette a babiloni fogsággal, de egyszersmind Istennek szabadítását is ígerte.

Zofonías szinte a többi próféták értelmében szól.

Jerémias, Ezékias papnak fia, épen Jéruzsálem elpusztulása alatt élt. Sokszor intette a zsidókat, hogy Nabugodonozornak engedelmeskedjenek, miértis különös kedvezményekben részesült. Jósolja a fogságot s a Messiás eljövetelét.

Habakuk Jéruzsálem elpusztulását, s az Izráel népének majdani megszabadulását jövendöli.

Dániel a babiloni fogságban, hova vitetett, nagy tekintetre tett szert. Némely birodalmakról jósolgat, de a világ idvezítőjének eljövetelét is világosan megmondja.

Ezékiel, Joákhim királyljal vitetett fogságba. Jéruzsálemnek ujjonnan elpusztulását, a babiloni fogságot, az onnani kiszabadulást, a templomnak újbóli fölépítését, az idvezítő eljövetelét, a szentlélek kitöltetését, s a Messiás országának dicsőségét hiven rajzolja.

Abdiás valószínűleg a fogság alatt írt. Fenyegeti az edomitákat Isten büntetésével, s biztatja a zsidókat annak segedelmével.

Haggéus a fogságból visszatért zsidók közt élt. Serkentgette őket a templom építésére, s bizonyosokká tette, hogy abban jelen meg a Messiás.

Zakariás, Haggéussal egy időbeli volt. Sürgette a templom építését, a Krisztusról, szenvedéseiről, s az igaz vallásnak e földön leendő elterjedéséről Ézsaiás után legvilágosabban ír.

Malakiás utolsó próféta. A fogságból haza tért zsidókat dorgálja, s a Messiás eljövetelét hirdeti.

A próféták iratait Esdrás és más tudosok szedték össze, ugyanezek toldották oda az Esdrás és Nehémiás, valamint az Eszter könyvét, mely utóbbinak szerzője nem tudatik.

Malakiás után nem támadt több próféta az ó testámentomban, hanem általában várták a szabadítót, mely által Isten ígérete, az igaz vallásnak a földön leendő elterjedése valósíttatnék

XXXV.

A Messiás születése felől tett ígéretek.

1. Az első emberek kígyó által csábítatván el, megígérte Isten mindjárt, hogy az asszonyi állat magva, vagy az attól származandó szabadító meg fogja törni a kígyó fejét, azaz, elrontja a kísértőnek hatalmat.

2. A vízözön után megszaporodván az emberek, megjelentette Isten azt is, hogy kinek magvából származandik a szabadító. Ugyanis így szól Ábrahámnak: a te magodban áldatik meg a föld minden nemzetsége. Ugyanezen ígérte megújította Jákóbnak, s amennyiben neki több fia volt, azt is kijelentette, hogy melyiknek maradékából támadand a Messiás. Így szólt t. i. a halálához közelgető Jákób: nem vétetik el a királyi pálca Judától, s a törvénytevő az ő lábaitól. 1. Móz. 49: 10.

3. Dávid s az utánkövetkezők már világosabban s bővebben adják a Messiásról tudományt. Nevezetesen az mondatik a 16-dik zsoltárban: hogy a bálványozásnak ellensége leendő. A 22-ben megjósoltatnak a Messiás halál körülményei. A 110-dikben úgy iratik le, mint örök-ké való főpap, ki által az emberek bűnei eltöröltetnek.

4. Ézsaiás prófétának, mint már fölebb is említők, legvilágosabb s legbővebb jóslatai vannak a Messiás felől. Megmondja az ő születését, életeseeményeit, csodatételeit 36: 5, 6; hogy az általa tanított tudomány a pogányok közt is elterjed 49: 6. Különösen az 53-dik részben oly nyilván megjövendőli Jézus történetét, mint ha azt szemével látná.

5. Mikeás a helyet jövendőli meg, hol a Messiás születni fog 5: 2. Te Efratának Betleheme, jöllehet kis

város vagy Judának fővárosai közt, mindazáltal belőled származik, ki Izráelben uralkodó leend.

6. Dániel megjövendöli a Messiás halálát, s azt is, hogy mikor fog az bekövetkezni.

7. Malakiás leírja a Messiás előreküldött követét, kit Illyésnek nevez.

Mivel már ezen különböző, s több száz évvel előre megmondott jóslatok egy személyben tökéletesen beteljesedtek : latni való, miszerint Isten cselekedte azt, hogy ezek előre megmondassanak, s annak idejében valósuljanak.

XXXVI.

A zsidó vallás állapota Esdrástól a Krisztusig

Visszatérvén a zsidók a fogságból hazájokba, még inkább megismerték a Jehovát igaz Istennek lenni, s a bálványozás annál gyűlöltebb lett előttök. A próféták is egész erővel működtek azon, hogy őket az igaz Isten tiszteletében megtarthassák. Mindamellett sokféle vitatkozások támadtak köztök a Mózes törvényének s a próféták iratainak különféle magyarázatából. Az ilyen vitatkozások szakadásokat, s vallásfelekezeteket szültek. Ilyen felekezeteket képeztek:

1. A szadduceusok, kik a szertartásokat és hagyományokat megvetették. Tagadták a feltámadást, s a halál utáni jutalmat vagy büntetést, az angyalok létezését sat.

2. A farizeusok, kik a szertartásokra nagyon sokat adtak, sőt hagyományokat is fogadtak el, gyakran bőjtöltek, hosszasan imádkoztak, de csak színből, hogy másoktól kegyeseknek tartassanak.

3. Az esszénusok, kik a mi remetéinkhez vagy a barátokhoz hasonlítottak, elvonták magokat az emberi társaságtól, pusztákban laktak, imádkoztak, s vagyonuk közös volt.

A pogányok állapota a Jézus megjelenésekor.

A pogányok a bálványistenek tiszteletével levén elfoglalva, köztük az igaz vallás el nem terjedhetett, míg Jézus a világra nem jött. Minden nemzetnek más meg más Istene volt, kiket babonás szertartások, táncolások, rít vétkes gyakorlása, gyakran kegyetlen cselekedetek által is tiszteltek. Sokszor s rabszolgákat, sőt tulajdon gyermekeiket is megölték azok tiszteletére, vagy testöket sanyargatták, hogy azokat könyörületre indítsák. Megtörtént az is, hogy egyik nemzet a maga Istenét megvetette, s idegent vett föl, vagy a magáé mellett másokat is imadott. Így megsokasodott az Istenek száma : mert nem csak a nap, hold és csillagok szolgáltak tisztelet tárgyául, hanem külön Istene volt az égnek, földnek, tengernek, erdőnek, az indulatoknak, mesterségeknak s a t.

Midőn egy részről a tudatlan nép mindent Istennek tartott, az okosabbak pedig igen keveset vagy semmit nem hittek, megjelent a mennyei világosság, épen azon időben, melyben az igaz vallás elterjedésének útja leginkább meg volt egyengetve. Ugyanis :

1. A bálványozást már a pogányok kezdték megutálni, s tisztább tudomány után sóvárogtak, Innen lett aztán, hogy ők az apostolok által tanított tudományt hamarább elfogadták, mint a zsidók.

2. A szentírás Ptolemeus Filadelfus égyptomi király parancsolatára görög nyelvre lefordítottatott, s a világ nagy részében ismeretessé lett, mert a görög nyelvet csaknem mindenhol beszélték. Így különféle nemzeteknél elterjedt az Istenről és a megváltóról szóló tudomány.

3. A római birodalom igen szélesen ki volt terjedve úgy hogy Augustus császár alatt Európának, Ázsiának és Afrikának majd minden nevezetes országait magában foglalta. Ezen viszonyok nagyon megkönnyítették a Krisztus tudományának terjesztését, mert annak terjesztői az apostolok egyik országból a másikba szabadon mehettek.

XXXVIII.

Az új szövetség kezdete.

A világ teremtése után mintegy 4000 évvel született a Jézus Zsidóországnak Betlehem nevű városában. Előtte csak kevesek látott napvilágot Keresztelő János, ki a kereszteléstől vette nevét, melylyel foglalkodott. Mielőtt t. i. Jézus nagy hivatalához fogott volna, előállott amaz a Jordán vize körül, s kezdte hirdetni, hogy az ígért Messiás mindjárt meg fogna jelenni, s a maga menyeyi országát a földön felállítani. Megkeresztelte ő, vagyis a Jordán vizébe bementette mindazokat, valakik a Messiás felállítandó országának tagjai akartak lenni, s azt kívánta tőlök, hogy életüket jobbitsák meg. Hire menvén az ő hivatalának Jézus maga is elment hozzá, s általa megkereszteltetett; midőn Isten egy csodálatos jelenet által kinyilatkoztatta, hogy Jézus a várt Messiás. Az ég t. i. megnyilatkozott, s az Urnak lelke, mint egy galamb leszállott Jézusra, és ilyen szó hallatszott felülről: „ez az én szerelmes fiam, kiben megengeszteltem.” János ezután is tanított, és sok követőre tett szert; de minthogy Tetrárka Heródest büneért megfeddette, ez őt tömlöcbe vettette, s gonosz felesége kérelmére fejét vétette. Márk. 14 : 10.

Megkereszteltetése után Jézus a Jordánon túl fekvő nagy pusztaságra ment, könyörgés és böjtölés által készítendő magát nagy hivatalára. Egy kísértő által itt azon nagy akadályokra nézve, melyek hivataloskodása alatt majdan előfordúlandnak, megpróbáltatott; de győzelmeskedett a kísérteten, s mindjárt elkezdett tanítani és csodákat tenni, minélfogva csakhamar követőkre talált.

Legelső igyekezete volt Istent, mint minden ember jóltevő atyját igazán megismertetni, s az embereket az ő igaz tiszteletére vezetni. Nevezetesen tanította, hogy az Isten lélek, s így nem elég őt csak külsőképen tisz-

telni, hanem lélekben és igazságban kell imádni. Tudokra adta továbbá az embereknek, hogy őket a bűnöktől és büntetésektől megszabadítani jött e világra; kinyilatkoztatta, hogy ő nem pusztá ember, hanem valóságos isteni személy is : én — úgymond — és az atya egy vagyunk. János 10 : 30. Megismertette tanítványival a szentlelket, ki mennybé menetele után őket a szükséges igazságokra meg fogja tanítani. Megparancsolta, hogy ezt valóságos isteni személyül kell nézniek, s a keresztségre nézve úgy rendelkezett, hogy a szentlélek nevében vagy az ő tiszteletére is meg kell kereszteltetni.

Megjövendölte mint nagy próféta a maga halálát, feltámadását, a szentléleknek a tanítványokra leendő kitöltését, Jeruzsalem elpusztulását, a zsidó népnek az egész földgömböni elszéledését, s a maga tudományának mind világ végéig fenmaradását.

Tudományának hirdetése és tanítása végett Jézus 12 apostolt választott, kikhez még 70 tanítványt adott, felruházván őket a szentléleknek különös kegyelmével, hogy az ő tanainak s az evangyéliomnak terjesztésére képesek lennének.

Halálának örök emlékeül, részint pedig egyházának növelésére s megerősítésére, halála előtt az úrvacsorát, mennybemenetele előtt a keresztséget szerzette.

XXXIX.

Jézus életének leírása tételekben, a négy evangyélisa szerint.

Hogy a megváltónak egész életét könnyebben át lehessen látni és megtartani, adjuk azt a 4 evangyélisa szerint rövid tételekben:

1. Augusztus császár az egész zsidó népét számba akarván vétetni, József is fölment Máriával Betlehembe, hogy beiratnék. Itt születik Jézus, ki aztán nyolcadnapon körülmetéltetik. Jézus születése a pásztoroknak megjelentetik. Luk. 2 : 1 s a t.

2. Negyven nap múlva Mária Jéruzsalembe megy áldozatot tenni, s a zsidó törvény szerint első fízülöt-tét az oltár szolgálatára ajánlani. Luk. 2 : 22 s a t.

3. Vége levén az áldozatnak, József Máriával ismét Betlehembe megy, hol az arab bölesek megjelennek a zsidók most született királyának tiszteletet teendők. Mát. 2 : 1 s a t.

4. Heródes király féltvén királyságát, Betlehemben és környékén, minden kétéves es két éven alúli gyermeket megölet. József és Mária ezen veszedelmet kikerülendők, Jézust Egyiptomba viszik. Mát. 2 : 13 s a t.

5. Heródes halála után ismét visszatérnek Názaretbe. Itt a Jézus életéről csak annyit találunk följegyezve, hogy 12 éves korában szüléivel Jéruzsalembe megy a húsvét ünnepére, hol a tudósokkal a templomban vitatkozik. Luk. 2 : 42, 57.

6. Harmincéves korában tanítani kezd. Megelőzőleg már Keresztelő János hirdette az ő eljövetelét, kereszteleés által készítvén erre a népet. Jézus is elment hozzá megkeresztelkedni, midőn mennyei jelenet és szózat által kijelentetett Isten fiának lenni. Mát. 3 : 13, 17. Mark. 1 : 4—8. Luk. 3 : 3. Ján. 1 : 17, 18.

7. Ezután megy a pusztába, nagy hivatalára magát készítendő, s itt a kísértő igyekezete hajótörést szenved, mert céljában állhatatosan megmarad. Mát. 4 : 1—11. Márk. 1 : 12, 13. Luk. 4 : 1—13.

8. Keresztelő Jánoshoz visszatéref, ez ily bizonyóságot tesz róla : ime Istennek báránya, ki elveszi e világ bűneit. Keresztelő János tanítványai közül ekkor János és András Jézushoz szegődött, kik Pétert, az András fivérét, Filepet és Nathanaélt is hozzávezetik. Ján. 1 : 37 s a t.

9. Galileának Kána nevű helységében egy lakadalomban a vizet borrá változtatja. Ján. 2 : 1—11.

10. Kapernaumot, hol keves ideig mulatott, elhagyja s Jéruzsalembe megy a húsvét ünnepére. A templomból itt kihajtja a pénzváltókat s baromárusokat : mert — ugymond — az ily vásár illetlen az imadság helyéhez. Ján. 2 : 12—15

11. Nikodém, főfő zsidó, Jézust éjjel keresi föl, s tanításai annyira meghatják, hogy hozzája mindenkor hű marad. Ján. 3 : 10—21.

12. Jéruzsálemet elhagyván, bejárja Zsidóországot, tanít és tanítványai által kereszteltet. Keresztelő János örül és ismét bizonyoságot tesz róla. Ján. 3 : 22—36.

13. Galileába menvén, Kánában a királyi tiszti fiát, ki betegen feküdt Kapernaumban, meggyógyítja: anélkül hogy azt meglátogatná. Ján. 4 : 46—54.

14. Ezután Názáretbe megy tanait hirdetni; de itt megvetetvén visszatér Kapernaumba, s ekkor tartja azon nevezetes beszédet a hegyen, melyben hallgatóit a boldogság útára tanítja. Mát. 5 : 6, 7. Ugyanitt sok beteget szabadít meg nyavályájából. Mat. 8 : 14—16. Mark. 1 : 29, 30. Luk. 4 : 38—41.

15. Következő nap, Galileának más városaiba ment, hogy itt is hirdesse az Isten beszédét. Ekkor szónokolt a Genezáret tavánál, hol Péter a nevezetes halászatot tette, midőn tanítványai ígéretet tőnek, hogy őt soha el nem hagyandják. Átmenvén a Genezáreten parancsoló szavával lecsendesíti a tenger hánykodását. Mát. 8 : 26. Mark. 4 : 39. Luk. 8 : 23, 24.

16. Ez időtájban hívja Mátét az aposzoli hivatalra, s Kapernaumban hívja már azelőtt visszatért, meggyógyít egy beteg nőt, ki neki csak öltönyét illette, s a zsinagóga főnökének, Jairusnak leányát feltámasztja. Mát. 9 : 18. Márk. 5 : 22. Luk. 8 : 41.

17. Megválasztja 12 apostolait, kötelességeiket eleikbe írja, s azokat vigasztalja. Mát. 10 : 1—42. Márk. 3 : 13—19. Luk. 6 : 12—17.

18. A közelgető húsvét ünnepére ismét Jéruzsálembe megy. Keresztelő Jánostól, ki már ekkor fogságban volt, követek mennek hozzá, megtudakozandók: ha ő volna-e az eljövendő? Ezeket Jézus az ő csodatételeire utasítja, s egyszersmind bizonyoságot tesz Keresztelő Jánosról, mint legnagyobb prófétáról. Luk. 7 : 18—28.

19. Jéruzsalemi útában szombatnapon meggyó-

gyítja a beteget, miért a farizeusok vádolják, s haragjok annyira növekszik, hogy megölését elhatározzák. Mát. 12 : 14. Márk. 3 : 6.

20. Mit megtudván Jézus, félrevonul, de nagy tömeg, s köztök sok beteg követi, kiket meggyógyítván ismét azzal vádoltatik, hogy a sátánnal van egyetértésben. Menté magát, és megmutatja a szentlélek elleni bűn nagyságát, s fenyegeti a zsidókat a következő ítélettel. Mát. 12 : 24. Márk. 3 : 22.

21. Annak hírére, hogy Heródes Keresztelő Jánost megölette, és hogy Jézust Keresztelő Jánosnak hiszi, ki a halálból feltámadott, tanítványával együtt a Tibériás tengeren túli pusztába megy. De ide is nagy sokaság kíséri. Tanít itten s öt kenyér- és két hallal megelégit 5000 embert. Mát. 14 : 14. Márk. 6 : 35. Luk. 9 : 10. Ján. 6 : 1.

22. Most Kapernaumba megy, hova már előre küldé tanítványait. Itt ismét sok csodat tesz, de a farizeusok- és irástudók vádolják, miszerint tanítványai a régi rendeleteket nem tartják meg. Hogy ezeknek rossz indulatát s a Heródes haragját kikerülhesse Tirus és Szidon tartományába megy, hol egy szirofeníciai pogánynő leányát meggyógyítja. Márk. 7 : 24—30.

23. Híre menvén itt létének, Dekapolisba vonul; de a tömeg itt is fölkeresi, s 7 kenyérrel 4000 embert elégit meg. Ezután Magdala és Dalmanuta határára, innen Becsajdába és Cezáreába megy. Ekkor tett róla Péter vallást, midőn tanítványaitól kérdezte : hogy kinek tartanak őt az emberek. Márk. 8 : 5.

24. Közelgetvén a sátorok ünnepe, fölment Jézus Jéruszálembé, hol a papfönökök s irástudók csalárd-sággal akarák megfogni, de Nikodém ellenszegült szándékuknak. Ján. 11 : 44—50.

25. Decemberben ismét megjelent Jéruszálemben a templomszentelés ünnepén. Ezen útában választotta a 70 tanítványt, kiket elkülde azon városok- és falukba, hova menendő vala. Luk. 10 : 1.

26. Betániának tartván meglátogatta Márhát és Máriát. Innen ismét Jéruszálembé ment az ünnepre. Vigasztaló beszédet tartott a jó pásztorról, s a zsidóknak, kik azt kérdezték tőle, ha ő e ama Krisztus, igenlőleg felelt és így szólott : „én és az atya egy vagyunk,“ miért a zsidók meg akarták ölni, de ő a Jordánon túl ment, azon helyre, hol János keresztelt. Ján. 10 : 39, 40.

27. Itt ismét meggyógyított egy némát, miáltal a farizeusokat újra fölingerlette, valamint a zsinagóga főnökét is, mivel szombatnapon gyógyított meg egy nőt : „ha az ember szombatnapon eloldja barmát a jászoltól — ugymond — miért nem volna szabad az embert a betegség köteléből feloldozni. Luk. 13 : 11 s a t.

28. Az utolsó húsvét ünnepére Jézus Jéruszálembé igyekezett, majd tovább folytatta útát, miközben előadta követőinek, hogy a ki őt követni, s az ő keresztjét fölvenni akarja, mindenét el kell hagynia. Luk. 14 : 25—27.

29. A bűnösökkel és publikánusokkal táéssalkodásaért hárhoztatván őt a farizeusok, mentekezik az elveszett juh, a drakma és a tékozló fiú példázatában. Luk. 15.

30. Ekkor vette hírét Lázár barátja betegségének, kit halálából feltamasztott, Ján. 11 : 17—44, miután ezen útában tiz bélpoklost gyógyított meg. Luk. 17 : 12—14.

31. Ezen csodatételnek hírére még inkább igyekeztek őt a zsidók megölni; de Efraim városába vult, s ott húsvétig maradt. Ján. 11 : 54.

32. Útnak indulván innen, tudatja tanítványaival, miszerint velök Jéruszálembé menend, hogy ott meghaljon. Mát. 20 : 18, 19. Márk. 10 : 33, 34. Luk. 18 : 33.

33. Jérióban Zakéushoz száll. Itt mondta ama nemesemberről példázatot, ki minden szolgájának bizonyos pénzöszeveget adott, hogy azzal az ő távollétében kereskedjenek. Ezen példázattal Jézus tanítványait a larta utasítani, hogy a rájuk bizott ajándékkal mi-kepen éljenek. Luk. 19 : 1—27.

34. Betániába érkezvén, sok ember gyűlt össze a feltámasztott Lázár látására, kiknek társaságában nagy pompával ment be Jéruzsálembe, hol különféle dolgokról tanított. Megmutatta a halottak feltámadását megjósolta Jéruzsálem elpusztulását, elbeszélte az ő reménytelen eljövetelet, vigyázatra intette a tanítványokat a tiz szűzről példázatban. Luk. 26 : 10 s a t.

35. A népelöljárók azonban elvégezték, hogy Jézust megöljék. Judás ajánlkozott az ő kiszolgáltatására, mit teljesített is. Azon este t. i. midőn Jézus a szent vacsorát szerzette, Judás a Gecsemáné-keribe nagy sereggel követte őt, s esőkjával elárulta. Ekkor megfogatván, a főpap palotájába, pénteken reggel a nagy tanács elébe, azután Pilátushoz vitték, ki vonakodott őt halálra ítélni, de végtére engedett a zsidók unszolásának, s megegyezett benne, hogy megfeszítsék. Mát. 26 : 27. Márk. 15 : 15. Luk. 23 : 24, 25. Ján. 19 : 16.

36. Sokszerű gyalázatos szenvedései után csakugyan keresztfára feszítettett. Itt is vigasztalta a vele együtt megfeszített tolvajt. Meghalván eltemettetett arimáthiai József által. Judás pedig látván, mi vége lett az ő ártatlan tanítójának, kétségbe esett, s magát felakasztá. Mát. 27 : 3—5.

37. A zsidók öröket állítottak a Jézus koporsójához. Mát. 27 : 65.

38. Vasárnap reggel feltámadt a halálból, mifelől a koporsóhoz ment nőket egy angyal értesítette, de megjelent nekik Jézus is. Elbeszélvén ezen eseményt a nők, a tanítványok nem akarák hinni. Márk. 16 : 11. Luk. 24 : 10, 11.

39. Az örök is bementek a papi főnökökhöz, elbeszélendők, hogy mi történt. Igyekeztek ezek az öröket pénzzel megvesztegetni, hogy az igazságot elnyomhassák. Mát. 28 : 11—13.

40. Megjelent ezután Jézus elsőben két, majd minden tanítványnak, kik közül midőn némelyek kétkedtek volna, megmutatta nekik kezeit s oldalát. Ján. 20 : 19, 20. Végre kivitte tanítványait a városból, megáldotta őket és szemök láttára fölment a mennybe. Csel. 1 : 9—12.

Jézus erkölce és erkölcestana.

Jézus erkölcestana legtisztább és legfönségesebb mind-azok közt, melyek valaha tanítottak. Nem csak szóval, de szent és kegyes élete által is hirdette ő : hogy az Istent, mint legjobb atyánkat, teljes szivünkben szeressük; hogy azon törvényeket, melyeket előnkbe írt, híven teljesítsük; minden jótétét, melyet velünk közöl, elismerjük; a könyörgés által magunkat vele egyesítsük; mindent az ő mindenhatóságától és jóságától várjunk; az ő dicsőségét tehetségünk szerint előmozdítani igyekezzünk; a feddhetlen élet, a nyomorúságbani béketűrés és a jóban való állhatatosság által őt dicsőítsük.

A könyörgésre és hálaadásra minden alkalommal serkentette a maga követőit, s midőn valamely nevezetes dolgot akart cselekedni, Isten segélyét kérte, s neki adott hálát a segedelemért.

Főcélja volt az embernemet a babonáság- és bálványozástól megszabadítani, s az Isten igaz tiszteletére vezérelni.

Tiszta volt minden vétkes indulattól, szegénységén soha nem zúgolódtott. Mindenben mennyei atyjának akaratára bizta magát s tanítványait is arra intette, és hogy sorsukkal annál inkább megelégedjenek, gyakran beszélt velök a gazdagság hiábavalóságáról, valamint a mennyei atyának bölcs igazgatásáról is, ki mindenekről gondoskodik.

A szülék iránti tiszteletet azzal tanúsította, hogy még halálos körülményei közt is gondoskodott anyjáról.

Azon kötelességeket, melyekkel embertársaink iránt tartozunk, legtökéletesebben tanította ezen szabályban : valamit akartok, hogy az emberek veletek cselekedjenek, ti is azt cselekedjétek ő velök. Szeretni parancsolta még ellenségeinket is: szeressétek ellenségeiteket — ugymond — áldjátok azokat, a kik titeket átkoznak, jól tegyetek azokkal, a kik titeket háborgatnak, hogy legyetek a ti mennyei atyátoknak fiai. Mát. 5 : 44, 45.

Csodatételei nem egyebek voltak, mint a szűkölködőknek és nyomorúságban levőknek fölsegélése Némelyeket igen nagy betegségektől szabadított meg, másoknak az elvesztett érzést vagy tagokat adta vissza.

Valamint maga türelemmel szenvedett minden üldöztetést, még a halált is, ugy tanítványait is előkészítette azon szenvedésekre, melyek rájuk váraznak: „ne féljeteK — ugymond — azoktól, kik csak a testet ölhetik meg, de a lelket meg nem ölhetik. Egy hajsZál sem eshetik le fejeteKről, a ti mennyei atyátok akarata nélkül.“

Teljes volt vigasztalással a tanítványokhoz tartott utolsó beszéde: „ne háborodjék meg — ugymond — a ti szivetek s ne féljeteK. HigyjeteK Istenben s higyjeteK én bennem. Én ugyan elmegyek az atyához, de nem hagylok titeket árvákul. Elküldöm ama vigasztalót, a szentlelket, ki az igazságra vezérlend titeket.“

Utoljára elérkezett a nagy nap, melyen meg kellett halnia. Tudta ugyan mindazt, mi rajta történendik, de állhatatosan elhatározta, hogy az emberek bűnéért meghaljon. Ha csak a testi haláltól kellett volna félnie: ugy elmaradandott a nagy félelem és rettegés, melylyel a Gecsemáné-kertben küzdött. De az egész embernem bűnéért szenvedett, s azért volt szenvedése oly nagy, hogy igy imádkoznék Istenhez: „atyám, ha lehetséges, muljék el tőlem e pohár; nem az én akaratom, hanem a tied legyen.“

Megfogattatván béketűréssel szenvedte a boszantásokat, csufolódásokat, s vereségeket. Csak akkor szólott, midőn a főpapnak kénytelen volt megvallani: miszerint ő a Krisztus, az élő Istennek ama fia, és midőn Pilátusnak tudtára akarta adni, hogy neki épen nem volt szándoka világi királylyá lenni. Csendes odaadással ment aztán a halálra, a halál fájdalmai közt is mások javáról s boldogságáról gondoskodván. — Ajánlotta nevezetesen anyját tanítványa gondoskodásába, vigasztalt egy haldokló bűnöst, könyörgött elleneiért s gyilkosaiért. Istennek ajánlotta lelkét, lehajtottá fejét és meghalt.

XLI.

Jézus valósággal feltámadt.

Minthogy az örök boldogság felöli reményünknek alapja a Krisztus feltámadásának valósága : szükség megmutatni, hogy az valóban megtörtént. Itt az egész dolog azoknak tanúságától függ, kik azt állítják, hogy Jézust halála után elevenen látták. Ilyen tanúk az ő tanítványai és követői, különösen pedig az apostolok. Az apostolok ezen dologban teljes hitelt érdemelnek. — Ők ugyanis nem voltak könnyenhívők. Kétkedtek elsőben afelől, ha Jézus-e az igazán, ki hozzájok ment. Jól megnézték őt, illették kezeit s lábait, beszéltek, értekeztek, s különféle helyeken és időben társalogtak vele.

Bizonyosságuk hitelességét emeli az, hogy őket semmi gonoszággal nem lehet vádolni; hogy Jézus feltámadása oly időben történt, midőn annak mindenki végére járhatott, s oly emberek beszéltek azt, kik Jézus csodatételeit szemekkel látták s az ő tanításait hallgatták.

Továbbá mindazon világi eseményekkel, melyekről szólnak, megegyezik a pogányok és zsidók története, s nekik ezen tanúságból semmi hasznuk nem volt, sőt gyalázatnak, üldöztetésnek és kínos halálnak voltak miatta kitéve.

Oly hitre méltónak is tartatott ezen ő bizonyoságtételük, hogy egy nap néhány ezer ember győződött meg a tény igazságáról, még pedig nem csak közönséges, hanem tudós és főemberek, kik a dolognak valóban végére járhattak.

Erősítették végre a Jézus feltámadását az örök, kik az ő koporsója mellett állottak. Sőt Jézusnak legnagyobb ellensége is Saul, ki későbbben Pálnak nevezetett s apostollá lett, egész bizonyossággal hirdette azt.

XLII.

Jézus csodatételei valósággal megtörténtek.

Hogy Jézus csodatételei valósággal megtörténtek, következő okokkal lehet megmutatni:

1. Jézus tanítványai, kik ezeket erősítik, okos emberek voltak, s könnyen átláthatták, hogy nem csalárd-ság, de valóságos csodatétel által történt az, miképen ő az igen nagy, sőt gyógyíthatlannak látszó nyavalyákat is meggyógyította, péld. midőn parancsszavára a vakok szemei megnyiltak s a halottak feltámadtak.

2. Minden csodatételeit Istenhez illő módon vitte végbe. Jézus azokat Isten dicsőségére s az embernem javára cselekedte; korántsem az újdonságon kapkodó zsidók kedvéért, vagy hogy magának hírnevet szerezzen.

3. Az apostolok nem csak beszélték Jézus csodáit, hanem magok is miveltek olyakat.

4. Ezen csodákróli tudósítások akkor irattak, mikor a zsidók és pogányok, kik a keresztyén vallásra valának térendők, a dolognak végére járhattak és jártak is. Jézus ezen csodákat nem zárt helyeken mivelte, s a tanítványok is nem titkon beszélték azokat, hanem nyilvánosan és mindenhol.

5. Sok oly nevezetes tudós vette föl az apostolok által hirdetett tudományt, kik vagy velök éltek egy időben, vagy legalább azokat érték életben, kik közvetlenül az apostoloktól hallották a Jézus tudományát és csodatételeit. Ilyen volt római Kelemen, Polikárpus, antiókhiai Ignác, az első században. Jusztinus vértanu, Athenágorás, alexándriai Kelemen, nevezetes bölcsészek; antiókhiai Theofilus, Irenéus, Tertullianus, a második században.

6. A talmud, a törvényeket magyarázó könyv a zsidóknál, melyet ők csaknem annyira becsülnek, mint a szentírást, világosan emlékezik Jézus csodatételeiről, hogy ő t. i. bélpoklosokat gyógyított meg, halottakat támasztott fel s a t.

7. A pogányok közül Jézus csodatételeit részint azok erősítik, kik az első és második században ezen csodák következtében a keresztyén vallásra tértek, részint azok kik a pogány vallásban megmaradtak. Az utóbbiak közt nevezetes Celsus, pogány böles, ki a Jézus halála után körülbelől száz évvel élt. Ismerte a keresztyén vallást és annak nagy ellene volt, de nem tagadja, hogy Jézus csodákat cselekedett. Kévéssel utána Porfirius irt a keresztyének ellen, s ő is állítja Hieroklessel együtt, hogy ezen csodák valóban megtörténtek.

XLIII.

Az apostolok és az új testámentomi iratok szerzői.

Jézusnak következő tanítványai voltak:

Péter, hecsajdai halász, ki heves indulata miatt csaknem mindig szószólója volt az apostoloknak. A Jeruzsálemben összegyűlt sokaságnak ő predikált. Két levelet irt különösen a pogány vallásból áttértekhez. Az elsőben erősíti a keresztyéneket a Krisztus hitében, inti a kegyesség- és béketűrésre; a másodikban a hamis tanítókra figyelmeztet.

Jakab, az öregebb, legelső vértanu volt az apostolok közt, mert Heródes Agrippa megölette. Csel. 12.

János, ennek atyjafia, kit Jézus különös barátságára méltatott. Irt evangyéliomot, melyben megmutatja, hogy Jézus az igaz Messiás. Első levelében Jézus tudományát isteninek állítja. A másodikban inti olvasóit a hamis tanítók ellen. A harmadikat Gájuszhoz irta, kinek ajánlja a keresztyéneket, ha utazásukban hozzá betérnek. Irt még mennyei jeleneteket is. Domitzián császár alatt száműzetett Páthmusz szigetébe, honnan haza jöven az efézusi egyháznak lett tanítója. Késő vénséget ért, s talán csak egymaga halt meg természetes halállal az apostolok közül.

András, a Péter atyjafia, Filep, Tamás és Bertalan, kikről, azon kívül mit az új testámentom mond, keves bizonyost tudunk.

Máté, vámszedő volt a galileai tengernél, s Jézus által választatott az apostoli hivatalra. Evangyéliomát Krisztus születése után 40—50 évvel írta. Célja volt abban megmutatni, hogy Jézus az igaz Messiás.

Jakab, az ifjabb. Valószínűleg ez írta azon levelet, mely az ő nevét viseli. A jérusálemi egyháznak előljárója volt. Anánus főpap parancsára megköveztetett.

Júdás, Jakab atyjafia, ki Taddéusnak vagy Lebbeusnak nevezetik. Van egy levele, melyben a keresztyéneket állhatatosságra inti.

Simon, ki a zelóták társaságából való volt.

Júdás Iskariótes, ki Jézust elárulván magát megölte. Helyette sors által választott Mátyás 12-dik apostolnak.

A 12 apostolon kívül nevezetes terjesztői voltak az evangyéliomnak Márk és Lukács, Péternek és Pálnak útitársai és segédei. Írtak evangyéliomot, az utolsó még az apostoli cselekedeteket is.

Pál vagy Saulus, Kisázsiában Ciliciának Tárzus nevű városában született. Szüléi őt elsőben kézimesterségre taníttatták, majd Jérusálemben neveltették, s farizeussá lett. Sok ideig üldözte Jézus tanítványait, míg végre általa megintetvén, megtért s apostolla lett. Csel. 9.

Nagy részt vett az evangyéliom terjesztésében, és sok várossal fölvetette azt, de sok veszélyt is szenvedett miatta. Végre Néró császár alatt Rómában Krisztus születése után mintegy 68 évvel megöletett. Maradt 14 levele.

1. Első levelét az 54-dik év körül írta Korinthusból Thessalónikába.

2. Második levele is ide van intézve; mindkettőben inti a keresztyéneket, hogy a keresztyén vallásban állhatatosan megmaradjanak.

3. Ugyanekkor vagy még hamarabb küldött levelet Galatába, Kisázsianak egy nevezetes tartományába. Ezen levélben megáfolja, hogy a keresztyének a Mózes törvényeit, névszerint a körülmetélést meg kellene tartani.

4. Korinthusba küldött első levelét az 52 vagy 58-dik év körül írta. Kikel ebben a vétkek ellen, melyek ott elterjedtek, s egyszersmind az úrvácsoráról és a halottak feltámadásáról tanít.

5. Ezen időtájban írta hozzájuk a második levelet, melyben a főlebbieket ismétli.

6. Rómába, hol a keresztyén vallás nagyon hamar terjedt, az 57-dik év körül írt. Megmutatja ebben, hogy a Krisztus társaságába mind a zsidók, mind a pogányok fölvetetnek.

7. Efézusba küldött levele a zsidók és pogányok ellen van, kik a magok tudományát a keresztyén vallással összekötni igyekeztek.

8. Filippibe Krisztus születése után 67-dik év körül írt. Ennek lakosai különös szíveséggel viseltettek iránta, s meg római fogságában is segéltek pénzzel. — Levelében köszönetét fejezi ki, s inti egyszersmind őket, hogy a keresztyén vallásban állhatatosak legyenek.

9. A kolossébeliek, hol nem maga Pál apostol hirdette a keresztyén vallást, kétkedtek afelől: vajjon a Krisztus igaz tudománya-e az. Mi tudtára esvén Pál apostolnak, a 61-dik év körül írt hozzájuk, s inti őket a keresztyén vallás melletti állhatatosságra.

10. Filemonhoz azért küldött levelet, hogy elsőkött szolgáját Onezimust, kit Pál római fogságában keresztyén vallásra térített, vegye vissza szolgálatába, s engedjen meg neki.

11. A zsidókhöz írt levélben, melyet akkor fogalmazott, midőn első római fogságából kiszabadult, megmutatja, hogy Krisztus az angyaloknál, Mózesnél és minden főpapnál nagyobb, örökkévaló főpap, Istennek fia, kinek áldozata az egész világ bűnét eltörli: azért is hinni kell benne, s követni az engedelmisségben.

12. 13. Timótheus, Pál apostolnak volt tanítványa, Kisázsianak Lisztra nevű városából. Anyja Eunika a keresztyén vallást vevén föl, fiat is igyekezett azzal megismertetni. Pál apostol már ifjúságában használta őt az evangyéliom hirdetésére, későbben — mint tisztársát — az efézusi egyházban előjáróva tette, rábizta hogy püspököket tegyen, a gyülekezetekben szabályokat alkosson, s a hamis tanítókat megzabolázza. Hogy pedig mindezeket megcselekedhesse, két levelet irt neki, az elsőt a 64-dik évben Macedóniából, a másodikat, 66-dikban második római fogságából.

14. Titus, ki születésére nézve görög volt, szinte Pál által térítettett a keresztyén vallásra, s ennek hirdetésében hasznos szolgálatot tett. Pál őt a krétai keresztyéneknek tette előjárójává, rábizta, hogy ott püspököket tegyen, megírván néki azon tulajdonokat, melyek a tanítóknak s az egyházi előjáróknak megkívántatnak.

XLIV.

Az evangyélisák s apostolok iratai valósággal általuk szerkesztettek.

Hogy az új testamentomban találtató könyveket valósággal az evangyélisák s apostolok irták, afelől mindenki könnyen meggyőződhetik. Mielőtt ugyanis ezen könyvek irattak, már sok keresztyén gyülekezet állott fen a világ különböző részeiben, melyek semmi könyvet nem fogadtak el, mig azt jól meg nem vizsgálták, hogy oly fontos dologban, mint a vallás, meg ne csalódjának. Továbbá az írók sokszor elmentek azon helyekre, hova irataikat küldötték. Így péld, Pál apostol elment Korinthusba, Rómába, miután leveleit az ottani keresztyénekhez elküldötte. A többiek pedig, mint Lukács, Máté, vigyáztak arra, hogy könyveiket helyesen írják le.

A keresztyének nagy gonddal őrizték ezen könyveket, különös helyeken tartották, s a különböző egyházak egymással közölték.

Krisztus születése után száz évvel már kezdték ezen iratokat más, mint latin, szir, örmény, koptus nyelvekre lefordítani és mindenfelé elterjeszteni. Valamint most senki nem merné ezen szent könyvek megcsonkítását megkísérteni: szintugy nem eshetett az meg az akkori időben. Innen a hamis tanítókat azonnal megcáfolták, ha az apostoli könyveket meghamisítani, vagy az apostolok neve alatt olyakat akartak beírni, melyek nem tőlök szármáztak.

A harmadik század elején Origenes nagy gondott fordított a szentírás magyarázására. Összeszedte az oda tartozó iratokat s megtisztogatta az írásbeli hibáktól, hogy épségben szálljanak a maradékra. Ő utána Hieronimus hasonló buzgalommal vitte ezen munkát. És ha maradtak is némely íráshibák, ily férfiak gondoskodása mellett az egész szentírást meg nem vesztegethették, sőt annak régibb leírásai, némely mellékes különbségeket kivéve, egymással tökéletesen megegyeznek.

A keresztyén vallás hirtelen elterjedése az első századokban.

Jézus feltámadása s mennybemenetele után csakhamar elterjedt a keresztyén vallás. Elsőben csak a zsidók közt hirdették azt az apostolok: de minthogy ők a szélesen kiterjedt római birodalomban mindenhol laktak, s vallásszabadsággal bírtak, a keresztyének száma is mindenfelé növekedett. Halála után mintegy hat évvel, Kornélius megtérésekor nyilván kijelentette Jézus, miszerint az ő tudományára a pogányok is tanítandók. Ez időtől fogva nagy sikerrel jártak köztök az apostolok. Névszerint Pál az ő útítársaival, Barnabás-, Timótheus-, Titus- és másokkal sok országban hirdette azt és sok nevezetes keresztyén gyülekezetet formált.

Hetven év múlva elpusztítatván Jéruzsálem, mind a zsidók, mind a keresztyének idegen nemzetek közt széledtek el, s az üldöztetések miatt, melyeket szenvedtek, idegen népeknél kerestek menedéket, a hol aztán elterjesztették a keresztyén vallás ismeretét. De sohasem terjedt volna el ily sebességgel és messzire a keresztyén vallás, ha Isten e nagy munkát csodák és különös segédleme által elő nem mozdítja, s az evangyéliom hirdetőit az üldöztetések közt nem oltalmazza és meg nem tartja.

XLVI.

Az első keresztyén gyülekezetek állapota.

Az első keresztyén gyülekezetekben többnyire minden úgy ment, mint a zsidóknál; amennyiben eleinte pusztán csak zsidók lettek keretztyénekké. Valamint a zsidóknál volt a zsinagógának főnöke, voltak felügyelők, vének és szolgák: úgy a keresztyének is rendelték felügyelőket s tanítókat, kik néha püspököknek, néha véneknek vagy presbytereknek nevezettek, és egymástól nem különböztek. Ezeknek kötelessége volt tanítani s az istentiszteletre és jó rendre felügyelni. Diákonusoknak vagy szolgáknak nevezettek azon személyek, kik az istentiszteletnél amazok körül szolgáltak, s a szegények- és betegek felügyeltek. Diakonisszáknak oly nőszemélyek mondattak, kik a beteg nők körül foglalkodtak.

Azonban a püspökök csakhamar főlebbvalókká lettek a presbytereknél. Ha t. i. valamely tanító vagy nagyobb városban lakott, vagy idősebb volt másoknál, egyenesen püspöknek hívatta magát, s más egyházakba tanítókat rendelt. Eszerint a második században már általában nagyobbak voltak a püspökök a presbytereknél, s tekintélyök későbbben mindig növekedett.

Szaporodván a keresztyén gyülekezetek száma más hivatalnokokat is rendelték. Ilyek voltak péld. az

aldiakonusok, olvasók, kik a gyülekezetben a szent-irást olvasták; az ajtónokok, kiknek kötelessége volt az ajtót kinyitni és bezárni; az exorcisták, kik a megkeresztelt személy fölött könyörögtek; az akoluthusok, kik a gyertyákra és borra viseltek gondot, s kísérték a püspököket, midőn valahova mentek.

Az első keresztyének különféle helyeken gyülekeztek össze. Eleinte valamelyik keresztyén házat szemelték ki evégre, midőn pedig üldöztek, az erdőkben vagy más rejthelyeken kerestek és találtak menedéket. A 4-ik században már voltak templomaik.

Imádkozás végett mindennap egybesereglettek. Közöséges ünnepök volt a vasárnap, melyen Jézus feltámadott, és a mely épen ezért neveztetett urnapjának. Némely zsidókból lett keresztyének a szombatnapot is megünnepelték. Megtartották továbbá a húsvét és pünkösd ünnepét is, a Jézus halálának és feltámadásának, s a szentlélek kitöltetésének emlékeül.

Az istentisztelet abból állott, hogy énekeltek, imádkoztak, s a püspökök vagy más tanítók olvasták a bibliát, s intőbeszédeket tartottak a hallgatókhoz.

Ha valaki a keresztyének közül bünbe esett, azt az úrvacsorájától eltiltották; ha büné nagy volt, ki-rekesztették a gyülekezetből, de bizonyos idő múlva, ha megjavult, ismét bevették.

XLVII.

A keresztyének üldöztetése a három első században.

Alig kezdték Jézus feltámadását hirdetni a tanítványok, a jéruszálemi főtanács azonnal kemény üldöztetést rendelt ellenök, és szent István csakhamar megköveztetett. Csel. 7. A 63-ik évben pedig a pogány császárok találtak kedvet a Krisztus követőinek üldözésében, mely aztán darabig folytonosan tartott. Néro császár Róma városának egy részét felgyújtatván, azt

a keresztyénekre fogta, kiket a római nép különben is gyűlölt. Ekkor vette aztán kezdetét a keresztyének üldözése, midőn azokat nagy kínok közt végezték ki; sokat vadállatok bőrébe varva az ebek elébe vetettek, másokat keresztfára feszítettek vagy megégették sat. Folytatta a keresztyének üldözését Domitzián, Traján, Adrián, Márkus Aurél Antonin, Szevér, Maximinus Thrax, Décius, Valérián, Diokletzián. Ezen utolsó a 303-ik évben történt és igen kegyetlen volt.

A keresztyének üldözését többféle ok idézték elő. Néha a tisztviselők az uralkodó tudta és akarata nélkül is cselekedték azt. Éjjeli összegyűlésekről pedig azt tartották a pogányok, hogy ott különböző vétkek gyakoroltatnának. Nem lévén képeik, azt költötték felölök, hogy Istent nem hisznek. A pogány papok még azért is torzsonkoddak ellenök, mivel hallgatóik a keresztyén vallásra térvén, jövedelmök nevezetes csorbát szenvedett.

Bármennyire üldözték is azonban a keresztyéneket, s bárminő kegyetlen halállal végezték is ki, mégis mindenkor készen s örömmel mentek arra, mert di-csőségnek tartották a Krisztusért meghalni. — Meg-történt ugyan, hogy a pogányok bálványozását né-melyek csak azért is gúnyoltak, miszerint vértanúkká lehessenek : másokat ellenben a Jézus iránti hűség, a szenvedésekbeni állhatatosság, szelidség és béketűrés vitt arra, miáltal sokan édesgettettek a keresztyén val-lás fölvételére.

XLVIII.

A keresztyén vallás Konstantin alatt terjed, a külső istentisztelet pompásabb lesz, s a püspökök nagyobb rangra emelkednek.

Sok üldöztetések után végre béke és csendesség lön a keresztyének osztályrésze. Nagy Konstantin, ki 30-ik évben lett császárra, Maxentzius ellen hadakozván,

fényes nappal egy keresztet látott az égen e fölirattal : ez által fogsz győzni. Ezen jelenet után rögtön kereszttel ellátott zászlókat készíttetett serege számára, és csakugyan meg is verte ellenét. Ő maga is keresztyénné lett, s egész erővel igyekezett a keresztyén vallás elterjesztésén.

Nem sokaig lehetett azonban csendesen a keresztyén egyház. Árius, egy tudós férfi ugyanis azt tanította a Krisztusról, hogy ő nem volt öröktől fogva, hanem az atyától a világ teremtése előtt teremtetett. E vélemény sok követőre talált. Konstantin el akarta nyomni ezen tudományt, s Nicéába sok püspököt összegyűjtött 325-ik évben. Előadták itt ezek összves tudományukat az ugynevezett nicéai vallástételben, s törekedtek a békét helyreállítani. De ezután is sok követője maradt Áriusnak, s még császárok is, mint Konstantin és Vá lens, elfogadták az ő véleményét. Nagy Theodosius vetett véget az Árius-féle tudománynak.

Az is megzavarta a keresztyének békéjét, hogy 361-ik évben Julián császárrá levén, a keresztyén vallást oda hagyta, s azt el akarta nyomni.

A külső istentiszteletbe már sok pompa és szertartás csúszott be. Konstantin a pogány templomokat keresztyén imaházakká alakította. A keresztség- és úrvacsorájához szükségelt edényeket arany- és ezüsből készítteték. — A püspökök drága ruhákban jelentek meg, hatalmuk s tekintélyök annál inkább növekedett, mert Konstantin sok jogot engedett nekik. — Különösen a nagy városokban lakó püspökök főlebb nézték magokat, mindenek fölött pedig a római, minthogy Róma leghíresebb város, s az első császárok lakhelye volt. Növelte a római püspökök hatalmát, hogy a tanítók közt keletkezett versengések eligazítása rájuk bízott, tőlök kértek tanácsot a kétes dolgokban sat. Noha más tanítók ennek ellenszegültek, s megmutatták, hogy egyik püspöknek csak olyannak kell lenni, mint a másíknak, mégis a római püspökök mind inkább nagyobb tekintélyre vergődtek. Fókás császár a római

püspököt, 3-ik Bonifácot közönséges püspöknék nevezte. A 800-ik évben pedig Nagy Károly francia király 3-ik Leót még nagyobb hatalommal ajándékozta meg, s nagy jószágnak tette urává, melynek egy részét ugyan már Nagy Károly atyjának, Pipinnek ajándékából írta.

XLIX.

A szentek tisztelete Képek. Szerzetesek. Ünnepek. Bucsujárások.

Nem sokáig maradt a keresztyén vallás eredeti egyszerűségében. A vértanuk nagy tekintélye behozta a szentek tiszteletét. Emlékek t. i. igen kedves kezdett lenni a keresztyének előtt, mert úgy nézettek, mint a kik halálukkal a keresztyén vallás igazságát pecsételték meg. Innen gyakran összejöttek sirjaiknál istentiszteletre, csontaikat kezdték összeszedni s tiszteletben tartani, és úgy gondolkodtak, hogy a meghalt vértanuk a hívőkert Isten előtt könyörögnek. Előmozdította a szentek tiszteletét azon körülmény, miszerint a pogányok megszokván halottaik tiszteletét, örömmel megmaradtak amellett, midőn keresztyénekké lettek is.

Az ily keresztyének kedveért vitettek be a képek a templomokba. Jó célból történt eleinte, hogy a szentírásban előforduló szenteknek, mint szűz Máriának, az apostoloknak s a t. képei a templomokban helyet foglaltak; oktatni akarták ezáltal a népet a szent történetekben. Így tétetett be a kereszt is, főkép miután azt Heléna császárné azon helyen, hol Jézus megfeszítettet, a földből kiásatta. Növelte a képek tiszteletét, hogy azoknak csodatevő erőt kezdtek tulajdonítani.

250 körül thébai Pál, egy kegyes ember, az üldöztetést kikerülendő, félrevonult az emberektől a pusztába. Ugyanezt tette későbbén égyiptomi Antal. Minthogy ezek kegyességökkel a keresztyének előtt tekintélyt

vivtak ki, sokan követték példájokat. Némelyek aztán együtt laktak, együtt imádkoztak, s egymásközt bizonyos szabályokat alkottak. Így támadtak a barátok vagy szerzetesek. Istenfélő nők is alapítottak ilyen egyleteket, melyek aztán a barát- és apácazárdáknak adtak lételt.

Az ünnepek száma Konstantin kora után kezdett szaporodni. A húsvét és pünkösd ünnepek mellett a 4-dik században már karácsony is ünnepelték Jézus születésének, vízkeresztet pedig az ő megkeresztelésének emlékeül. Az 5-dik században Péter és Pál tiszteletére Rómában ünnepet rendeltek. Ezekhez járult még Keresztelő János napja, a 6-dik és 7-dik században a Mária tiszteletére rendelt ünnepek, a mindenszentek ünnepe és egyebek. A következő időkben a római pápák még inkább megszorították az ünnepeket.

Sokan kívánván Jeruzsálem körül azon helyet látni, hol Jézus meghalt, evégett szent utazásokat tettek, megkeresték azon helyeket, hol valamelyik apostol vagy vértanu temettetett el, vagy a hol azoknak képei tartattak. Így kezdődtek a bucsújárások, midőn a szent képet rejtő templomok és zárdák sok ajándékra tettek szert, mi azt okozta, hogy különféle helyekre rendeltek aztán bucsújárásokat, különösen Olasz-, későbbben Németországban és máshol.

L.

A keresztyén vallás körüli vitatkozások s változások.

A keresztyén vallás eleinte tiszta, egyszerű és könnyen felfogható volt, de későbbben sok tévedés esúszott abba be. Arius hamis tudományt tanított a Krisztusról, melyet a nicéai gyűlésben 325-dik évben kárhoztattak. Hasonló sors érte a Macedónius tudományát a konstantinápolyi gyűlésben 371-ben; a Nesztóriusét, ki a Krisztusban két személyt hitt, az efézusi gyűlésben, az Eutikhesét, ki

a Krisztusban csak egy személyt állított lenni a khalcedoni gyűlésben 451-ben. Ezek után pedig ismét újabb eretniségek származtak.

Némely helytelen szokások is jöttek divatba. Ilyen volt péld. hogy a nagy bűnösöket kirekesztették az egyházból, és csak úgy vették vissza, ha bűnbánatot tartottak, midőn alamizsnálkodniok és böjtölniök is kelle. A köznép aztán azt hitte, hogy alamizsnálkodás, böjtölés, búcsujárások és más ilyek által bűnbocsánatot lehet nyerni.

A képek tisztelete fölött sok vitatkozás volt. Második Gergely pápa megerősítette azt, de a minek ellenmondtak a keleti császárok, míg végre Iréne császárné által a 2-ik nicéai gyűlésben csakugyan elfogadtatott.

7-ik Gergely pápa a 11-ik században a papok házasságát eltiltotta. — Ezen rendeletnek is voltak ellenei, de végre is a pápa akarata győzött.

A 12-ik századtól fogva a sákramentomok száma is megszorodott, fölvetetvén oda a keresztségen és úrvacsoráján kívül a bérálás, gyónás, papirend, házasság és utolsó kenet.

A 9-ik században Paschásius Radbertus azt tanította, hogy az úrvacsorájában a kenyér és bor a Krisztus testévé és vérévé változik. — Ámbár sokan ellene mondtak ezen véleménynek, megis 1215-ben megerősítettett az, segyszersmind határozattá lett, hogy a köznép az úrvacsorájában csak kenyeret kapjon.

Meg levén már a szentek tisztelete állapotva, az úrvacsorájában is kezdték azokat segítségül hívni, de a mely már misének neveztetett. A mise felől azt tanították, hogy mind az élőknek mind a holtaknak használ, habár azzal csupán a papok élnek is; különösen elősegéli a meghaltak lelkeinek kiszabadulását a purgatoriumból, hol azoknak tűz által kell megtisztulni, hogy Isten színe elébe juthassanak.

II.

A keresztyén egyház főbb tanainak megmaradása és terjedése, az egyházi atyáktól fogva a vallásújításig.

Mindamellett, hogy ily tévedések csusztak be a keresztyén vallásba, megmaradtak annak főbb igazságai, s időről időre iratok és tanítások által terjesztettek.

Megmaradt a szentháromságróli tudomány; megmaradt az üdvösség azon alapja, hogy Jézus nekünk bűnbocsánatot szerzett, hogy lesz feltámadás, ítélet, midőn a gonoszok megbüntettetni s a jók megjutalmaztatni fognak sat.

Az első öt században sok tanult és kegyes ember volt a keresztyének közt, kik apostoli és egyházi atyáknak nevezettek, s irataikban előadták és oltalmazták a keresztyén vallást. Későbbben a szerzetesek tettek hasznos szolgálatot, amennyiben a szentírást, s ezen atyák könyveit leírták.

A keresztyén vallást azon hibák- és visszaélésektől, melyek abba becsusztak, igyekeztek némely keresztyének megtisztítani. Ilyenek voltak a vallenszések, kik völgyes lakhelyöktől vették nevüket és azt sürgették, hogy a keresztyén vallás és egyház oly tiszta legyen, minő volt az a Jézus és apostolok idejében. Hasonlókép gondolkodtak a valdenszések, kik Vald Péter lioni kereskedőnek voltak követői. Ezek is mindent ki akartak hagyni a vallásból, mit a szentírás nem tanít, mint a pápai nagyt hatalmat, a purgatoriumról tudományt, és hogy Istennél egyéb az emberek bűnét megbocsáthatná. De csakhamar kegyetlen üldözést kellen szenedniek, különféle helyekre vonultak. Azok, kik Franciaország déli részébe mentek, Albiga városától **albigenszéseknek** nevezettek.

1270-ben Viklef János, oxfordi hittanár, sok dolog

ellen kikelt, melyek a keresztyén vallásba behozattak. Megtámadta a misét és gyónást, a kenyér-és bornak Krisztus testévé és vérévé változását, s a papok nőtlen életét. Követői sokáig felmaradtak Angolországban, s irataik által más helyeken is elterjeszték az ő tudományát.

1401-ben Husz János, prágai szentirást magyarázó doktor, olvasván a Viklef könyveit, ellene mondott a purgatóriomról, a kenyér és bor átváltozásáról szóló tanak, a pápa azon hatalmának, hogy ő bünbocsátó leveleket osztogasson, és sürgette mind a népet, mind a fejedelmeket, hogy a keresztyén vallásba újítást hozzanak be, különösen hogy az úrvacsorájában a bor is mindenkinek adassék. De tanaiért szomoru sors várakozott reá: mert 1414-ben a konstántzi gyűlés elébe idéztetvén, a császár ígérétenek dacára, hogy ott semmi bántódása nem leend, megégettetett. Tisztársának, prágai Hieronymusnak is hasonló kimenetele lett.

Haláluk nem hogy lecsendesítette volna követőiket, de sőt fegyvert fogtak ezek és harcra keltek, melyben mindkét részről sok ezeren veszték el. Ezen harc után is sokan megmaradtak Husz tanai mellett, kik a római egyháztól elszakadván, magokat cseh- és morvaországiai tyafiaknak nevezték.

A konstántzi gyűléstől fogva még inkább pártfoglalák a becsuszott hibákat és visszaéléseket. A szentek tisztelete annál inkább erőt vett, mert sok csodát beszéltek rólok. A zárdákra tett ajánlatokat, bucsújárásokat dicsérték, a vétkek eláradtak, mért azt hitték, hogy azokat a bünbocsátó levelek megsemmítik. Ahonnan sokan ohajtották, a keresztyén vallásnak ezen visszaélésektől megtisztítását.

1370-ben-Viklef János, oxfordi hittanár, sok dolgot

LII.

A reformáció Luther. Zwingli.

Bekövetkezett végre azon nevezetes változás, melyet reformációnak nevezünk. X-ik Leó pápa némely embereket bünbocsátó levelek osztogatására hatalmazván meg, Németországban ezen kedvezményben Albert moguntziai érsek részesült, ki a maga követévé Tetzelt János barátot választotta. Midőn Tetzelt Vittemberg tájékán is megjelent, Luther Márton a vittembergi akadémiának jeles elmetehetséggel és nagy tudományyal bíró tanára ellenállott a bünbocsánat árulásának. Született Luther Eislebenben 1483-ban, hol atyja bányász volt. Tanult Magdeburgban, Eisenachban és Erfurtban. Majd zárdai életre szánván magát, Augusztinus barátta lett, s leginkább a bibliát tanulmányozta. 1508-ban Fridrik választófejedelem az akkor alapított vittembergi akadémiába hívta tanáru, s 1510-ben Rómába küldte, hol az istenitiszteletbe becsuszott visszaéléseket keményen megróta. Visszatérvén innen, a bünbocsánat árulása ellen kezdett szónokolni, s hogy azt meggátolhassa, némely püspököket, sőt a moguntziai érseket is megkérte; de a pápa ellen senki se mert szólni. Luther bizván Isten segedelmében, 1517-iki Október 31-ik napján, a vártemplom ajtajára Tetzelt ellen 95 tételt ragasztatott ki, melyekben főképen azt mutatta meg, hogy az ember hit által lehet részese az isteni kegyelemnek, a bünbocsánat árulása pedig veszedelmes és a szentírással ellentéző.

Igyekezett őt a pápa különféle módokon hallgatásra bírni, de vele nem boldogulhatván, 1521-ben a vortmátziai gyűlésre idéztette. Bátran védelmezte ő itt is saját véleményét, s midőn keményen megtámadták, így rekesztette be beszédét: itt állok én, nem cselekedhettem másképen — Isten! légy segítségül nekem!

A választófejedelem őt a veszély elől elrejtendő a vartburgi várba vitette, hol idejét olvasás-, és irással töltötte, s az új testamentomot német nyelvre fordítván, azt ki is adta.

A vormátziai gyűlés száműzte ugyan Luthert és követőit, de ő ezzel mit sem gondolván, 10 hónap mulva elhagyta a vartburgi várat, és visszament Vittembergába, hol már ekkor számos híve volt, kik az úrvacsorával mindkét szín alatt éltek, a miset az istentiszteletből kihagyták, a papok házasodni kezdtek, mi-ben maga Luther jó példával ment elől, nőül vevén Bóren Katalint, ki azelőtt apáca volt.

Az előkelők és világi fejedelmek közül is már sokan fölvettek a reformált tudományt, úgy hogy midőn 1526-ban a spirai gyűlésben ellenök némely határozatokat hoztak, bátran ellenmondtak vagy protestáltak és ezen protestátiótól protestánsoknak neveztettek.

Még ezen évben tartották a protestáns theologusok a svabaki gyűlést, hol hitvallásukat 17 cikkben foglalták össze, hogy mások is láthatnák, mit tanítanak ők templomaik- és iskoláikban.

1580-ban 5-ik Károly császár Augspurgba országgyűlést hirdettetett. Melankhton a Luther meg-egyezésével, János választófejedelem parancsára elkészítette a reformált vallás rövid kivonatát. Kezéhez kapván ezt a fejedelem, aláírta nevét a reformált vallásra tért több uralkodóval együtt, s ezután a császárnak nyujtották be, ki azt dr. Bájér Keresztély által a püspöki palotában felolvastatta. Megcáfolását a császár némely — a pápa részén levő — hittudósokra bizta, de Melankhton is adott ki egy könyvet, melyben ezen vallástételt oltalmazta.

Ez idő óta a reformáció Németországnak majd minden részeiben elterjedt, megerősödött, s a predikálás módja, gyermekek tanítása, s a közönséges istentisztelet tartása megváltoztatott. 1527 és 28-ban egy-

házi látogatást tett Luther a választófejedelem meghagyásából, s utasítást adott a papoknak a nép oktatásában. Evégre írta ő 1529-ben kisebb és csakhamar nagyobb kátéját.

Nehezen szenvedte a pápa a reformáció ily nagy előmenetelét, s a császár az ő kérésére különféle módokat vett elő a protestánsoknak a római egyházzal egyesítésére. Ilyenek voltak a békekötések, gyűlésezések, vitatkozások sat; de sehogysem érhetvén célt, fegyveres erőről kezdett gondolkozni, főleg miután a pápa által Mántuába s Tridentbe hirdetett közgyűlést a protestánsok elfogadni nem akarták. Értésülvén a protestáns fejedelmek a császár szándokáról, megújították az 1531-diki smalkaldi szövetséget, miszerint egymásnak kölcsönös segítséget ígértek. Hogy azonban a gyűlés őket készületlenül ne találja, smalkaldi cikkek neve alatt Luther hitvallásuknak rövid kivonatát, előadta 1537-ben.

Luther nem érte meg a hadat, mely mármár kitörendő vala, mert Eislebenben 1546-ban meghalt, s hullája Vittembergában a vártemplomban temettetett el. Még ezen évben összevonta a császár seregét, melylyel a szász választófejedelem s a hassziai tartománygróf megütközött, de szerencsétlenül, mert mindkettő fogságba esett, s a császári sereg győzött. De Móric a Filep veje tétetvén választófejedelemmé, a császári sereget 1552-ben megverte, a két protestáns fejedelmet kiszabadította, s Passzauban oly békét kötött, minélfogva a protestánsoknak Németországban szabad vallásgyakorlat engedtetett. Ezen békekötés 1555-ben Augspurgban megerősített. 1619 ben azonban ismét feldúlattott a béke s 30 évig tartó véres harc fejtett ki; de az isteni gondviselés úgy igazgatta a dolgokat, hogy 1648-ban a hires vesztfáliai béke létesült, midőn a protestáns vallás egész Németországban teljes szabadságot nyert.

Épen azon időtájban, hogy Luther Vittembergában

a reformatziót megkezdte, Helvétziában Tigurumban Zvingli Ulrik is kikelt az istentiszteletbe becsúsztott némely helytelen szokások ellen. A bűnbocsánatot áruló Sámson nevű barátnak 1519-ben épen úgy szegült ellen Zvingli, mint Luther Tetzelnak, s a reformatzió mindjárt oly előmenetelt vett, hogy a tigurumiak 1525-ben a misét eltörlötték, az úrvacsorájával két szín alatt éltek, s a képeket kihányták a templomokból. Példájokat sok város követte.

Zvingli azonban az úrvacsorájáról másképp tanított mint Luther. 1529-ben a márburgi gyűlésen próbálták, de nem lehetett őket összeegyeztetni.

Kálvin János is a Zvingli értelmében tanított, s egy vallástant adott ki 1535-ben, de az elválásról nézetiben a többi protestánsok meg nem nyugodtak. Így a különbség a két fél közt mind inkább nagyobb lett, s azt mind é mai napig tartó elválás követte.

A Kálvin tudománya is hamar elterjedt Francia-, Angol-, Skótországbán, Hollandiában, Lengyel-, Németországban, s az arra tértnek vallásszabadsága, szinte mint az ágostai hitvallásuaké, a vesztfáliai békekötésben megerősítetett.

Magyarhónunkban sem maradt ismeretlen a reformált tudomány, sőt azonnal sok követőre talált. Behozták ide ugyanis a német reformált tudósok munkái, melyeket a világi előkelők, vallástanítók kedvesen fogadtak; seregestől tódultak innen a német- és más országai főbb iskolákba a vallástan hallgatására, kik visszatérvén honukba, annyival szerencsésb sikerrel terjesztették azt, mert eleinte nem nagy gondot fordítottak meggátlására. Továbbá a bekövetkezett mohácsi vészben sok ellensége veszett el a reformatziónak; I-ső Ferdinánd pedig nem gyűlölte a reformatusokat, s vallásukban nem háborgatta.

Nevezetesebb főemberek voltak, kiknek pártfogása alatt a reformált tudomány terjedt: Perényi Péter, Abaujmegeye főispánja; Drágfi Gáspár, az orszábiró

fia. Ekkor már oly nagy számmal léteztek reformátusok, hogy Erdődön, hol Drágfi Gáspár lakott, 1545-ben gyűlést tartának. Drágfi ugyan meghalt, de helyette neje somlyai Báthori Anna tartotta azt meg. Násdasdi Tamás, Ferdinánd alatt ország nádora, nagy hős és nevezetes tudós. Ujszigeten iskolát állított, midőn Melankthontól — ki ezen nagyon örült — levelet kapott. — Ugyanitt könyvnyomó intézetet is létesített. Udvari papja, Erdős János itt nyomtatta ki az általa magyar nyelvre fordított új testamentomot. Thurzó Elek, országbíró. Gróf Török Bálint, ki előbb sok dunántuli helyeket bírt, később Debrecennek lett ura. Erdélyben különös pártfogója volt a reformált vallásnak Petrovics Péter, temesi bán, Zápolyának rokona és kedves embere, kit fiának tutorául választott. Révai Ferenc, Turócmegye főispánja is nagy gondot fordított arra, hogy birtokaiiban a reformált tudomány terjedjen.

Azon tudósok közé, kik eszközei voltak a reformált vallás terjesztésének, tartozik: dévai Biró Mátyás, Erdélyből; Szilvási Mihály, sátorlajaujhelyi pap; Siklósi Mihály, Perényi Péternek udvari papja; Kopácsi István, sárospataki pap, s az itt levő iskolában tanár; Batizi András, Erdős János, Gálszécsi István, Túri Lukács, Sztárai Mihály, szegedi Kis István, Kálmánsehi Márton és mások. Ezen utolsó Erdélyben is működött a reformált tudomány terjesztése körül, Honter János, Glatz Mátyás, Viner Pál-, Szegedi Lajos-és másokkal együtt.

Megerősítették ezután Magyarországon a két felekezetet képező reformátusokat vallásuk szabad gyakorlatában azon békekötések, melyek Bécsben 1606-ban Boeckai István és Rudolf császár, Niklaszburgban 1622-ben Bethlen Gábor és 2-ik Ferdinánd, Linzben 1645-ben 1-ső Rákóci György és 3-dik Ferdinánd császár közt jöttek létre.

Sokszor megháborították azonban a reformátusokat ezen békekötések által nyert jogaik-és szabadságukban, úgy hogy több országgyűlési és királyi rendelettek által kellett azokat újra megerősíteni. Különösen megerősítette azokat 2-ik József azon rendelvényében, mely „tolerentiale edictum“ név alatt ismeretes és 2-ik Leopold az 1791-iki országgyűlésen a 26-ik törvénycikkben.

LIII.

A keresztyén vallás állapota Európán kívül. Görög keresztyének. Muhamedánok. Amerikai s áfrikai keresztyének.

A keleti vagy görög és a római egyház közt, mindjárt a keresztyén vallás kezdetén támadtak versengések. Ilyen volt péld. a husvét megünneplésének ideje. A császárok majd Konstantinápolyt választván lakhelyül, az itteni pátriárkák oly tekintélyre emelkedtek, hogy az 5-ik és 6-ik században a római püspökök elsőségét kétségessé tették. 1053-ban Cerularius, konstantinápolyi pátriárka, elszakadt a római egyháztól.

Különbözik a görög egyház némely hittani dolgokban a rómainál. A görögöknél az urvacsorájában a köznép is veszi a poharat. Mindenki olvashatja a szentírást. Tagadják a purgatóriumot. Papjaiknak szabad megházasodni. Csak festett képeket tartanak. Hiszik a kenyér és bor átváltozását, de a mit a Szentléleknek tulajdonítanak; nem hiszik ellenben, hogy a Szentlélek a fiútól is származnék.

A görög egyház sokat szenvedett a 7-ik század óta a muhamedánoktól, vagy a Muhamed követőitől, ki 570 körül született Arábiában Mekkában. A pogány valláson kívül tanulmányozta ő a zsidó és keresztyén vallást is, s a háromból alkotott egy ujat. De mi-

dön azt hirdetni kezdte, oly ellenszegülésre talált, hogy 612-ben el kellett neki Mekkából futni Medinába, hol számos követői segélyével egész Arábiát hatalma alá hajtotta. A törökök Muhamednek ezen futásától számitják esztendeiket.

Tanai következők:

1. Egy az Isten, a mennynek és földnek teremtője.
2. Vannak angyalok, de a kiket nem kell tisztelni; létezik gonosz angyal is.
3. Vannak szent könyvek, melyeket isteni követek vagy proféták irtak. Ezen követek közt legnagyobb Muhamed, ki Istennek kijelentéséből irta a koránt.

4. A halottak feltámadnak, a jók megjutalmaztatnak, a gonoszok megbüntettetnek.

5. Tartoznak az ő követői gyakran imádkozni, alamizsnát osztogatni, Mekkába bucsúra jární, böjtölni, körülmetélkedni, s a borítaltól tartózkodni.

A Muhamed követői közt is vannak szakadások mert némelyek hegyományokat is hisznek, mialatt mások csak a koránt tartják szent könyvül. Amazok sonnitáknak, ezek siitáknak neveztetnek.

A 8-ik században a törökök is elfogadták a muhamedán vallást, kik aztán a keleti keresztyéneket sok helyen pusztították, s végre 2-ik Muhamed alatt 1453-ban Konstantinápolyt, a császár lakhelyét is bevették.

Ez idő óta elvesztette keleten a keresztyén vallás a maga fényét; de azért még ma is nagy számú görög keresztyén van török oltalom alatt, kik saját pátriárkáiktól függnék. Laknak ilyek Konstantinápolyban, Alexandriában, Antiókhában és Jéruzsálemben.

Vannak ezen kívül Törökországban oly keresztyének is, kik a régi eretnekek maradványai. Ilyenek a marroniták, koptusok, jakobiták, örmények, nesztóriánusok, Szent János keresztyénei vagy szabéusok.

Amerikában, annak fölfedeztetése után terjedt el

a keresztyén vallás. A franciák, spanyolok, portugallok és mások, kik Amérikát elfoglalták, bevitték birtokukba az üdvezítő tanait.

A 16-ik század óta Rómában egy társulat áll fen, melynek kötelessége a keresztyén vallást a pogányok közt messze tartományokban terjeszteni. Ez által terjedt el a keresztyén vallás Keletindiában, Khinában, de ahol a nagy kedvességet, melylyel elsőben fogadták, elvesztette a tanítók viszálykodásai miatt.

Hasonló célból a protestánsok is alapítottak egyleteket. Ilyen péld. az angolországi, mely a 17-ik században létesült. Ennek tagai Keletindiában, Áfrikában és Amérikában ismertették meg a keresztyén vallást. Követték őket a hollandok, kik jelesül Ceylon s Jáva szigetén működtek sikerrel. A dánok különösen 4-ik Fridrik király alatt igyekeztek a keresztyén vallás terjesztésén. Be is vitték azt Tranqueárba, Grönlandba és más helyekre.

LIV.

A betölt jövődölések. A keresztyén vallás Istentől lett származásának nevezetesebb bizonyosságai.

I. Ábrahám magvában áldatik meg a föld minden nemzetsége. Ezen ígéretet tette Isten Ábrahámnak, melyet a Krisztus születése után élt proféták sem magyaráztak testi áldásra, földi jókban bővölködéssre, hanem úgy értették azt, hogy az Ábrahám maradékából fogna származni oly rendkívüli személy, ki a bünt és büntetést eltörli, az Isten igaz ismeretét elterjeszti, s az Ádám által elvesztett boldog állapotba az embereket visszahelyezi. — Így magyarázza ezt Pál apostol is Gal. 3: 13 — 16. A Krisztus megváltott minket a törvény átkától, hogy a pogányokban az Ábrahám áldatása a Jézus Krisztus által legyen.

Mily csodálatosan teljesítette be Isten ezen ígaretét, melyet azelőtt sok évvel tett, mint őrzötte, mint vezérllette minden viszontagságai közt ezen nemzetet. Ki láthatta annyi ezer évvel előre, hogy ezen nemzetből származik az, ki az Isten ismeretét elterjeszti? Ki cselekedte, hogy az Ábrahám nemzetsége el ne pusztuljon, vagy másokkal össze ne zavarodjék? Hogyan lett az, hogy éppen ezen nemzet lón a vallásban az embernem tanítója? Bizonyára az Ábrahám magvában kellett megáldatni a föld mindeu nemzetségének!

2. A Jézus személyére vonatkozó jóslatok. Azon személy, ki által Isten a vallásban oly nagy változásokat akart létre idézni, a próféták által tökéletesen leiratott. Ki láthatta azt jóval előre, hogy Betlehem leend Jézus születésének helye? Honnan tudhatta azt Ézsaiás, hogy a Dávid családá még ezer évnél tovább fen fog állni, s egy szegény szüztől születni az, ki Isten ismeretét e földön elterjeszti? Gondolhatta-e valaki, hogy egy oly feddhetlen életű férfiú, ki Istentől lett küldetésének legvilágosabb jeleit adta és sok csodát tett, éppen azon néptől vettesék meg, mely őt régóta várta és benne reménylett? Ki intézte úgy a dolgok folyását, hogy ő éppen azon helyen, azon időben, azon anyától születtesék, oly halállal haljon meg és úgy temettesék el, mint előre megjósolták? Ezen jóslatok nem lehetek költöttek, miután a Jézuson megtörténtek.

3. A zsidó nép esetére vonatkozó jóslatok. Mózes megjósolja a zsidó népnek, hogy mindenféle nemzetek közt el fog széledni 5. Móz. 28: 64; hogy csúfság és közbeszéd leend minden népeknél 5 Móz. 28: 37. Ugyanezt jósolta Jerémiás 24: 9. Vetem őket — azt mondja az úr — gyalázatra s példára, közbeszédre és szidalomra minden helyeken, a hova kiüzöm őket. Dániel 9: 24 — 27 megjósolja, hogy a zsidók áldozatai megszűnnek, a templom lerontatik, Jéruzsálem városa elpusztittatik és többé föl nem építtetik.

Tudhatta-e azt Mózes magától, midőn ezen jóslato-

kat tette, hogy a zsidó nép különféle királyokkal fog hadat folytatni és mindenfelé el fog széledni? Vagy ő rendezte úgy a dolgok folyását, hogy mindennek az ő jóslata szerint kellett történni? Hogyan tudhatta ő a többi profétákkal egyben, hogy a zsidók szétszórátása közbeszéddé lesz? Mikép tudhatta Dániel azon időben, mikor jósolt, hogy az áldozatok megszűnnek, hogy a zsidók Jérusálemet s a templomot többé föl nem építik.

4. A bálványozásnak a Messias által leendő kiirtását illető jóslatok. A proféták úgy adták elő a Messiást, mint a ki az igaz istentiszteletet elterjesztvén a bálványozásnak véget vetend. Ézsaiás azt mondja a 42-ik rész 17-ik versében: megszégyenítettnek, kik biznak a bálványokban, kik azt mondják az öntött képeknek: ti vagytok a mi Istenünk. Beteljesedett ez is, mert nyilvános, hogy Jézus és az ő követői az embereket az egy igaz isten ismeretére vezették, s a bálványozást eltörlötték.

LV.

Annak megmutatása, hogy az ő testámentomi szentírás a hitnek bizonyos alapja.

A ki valójában meggondolja, hogy az ő testámentomban előforduló jóslatok azután több száz évvel beteljesedtek: meg fog afelől győződni, hogy egyedül a mindentudó Isten láthatta azokat előre; következésképp az ő testámentomi könyvek, melyek ezen jóslatokat tartalmazzák, Istentől származtak. Jézus is megerősíti a szent könyveket, azt mondván felőlök: nem azért jöttem, hogy eltöröljem a törvényt és a proféták iratait, hanem hogy betöltssem azokat. Mig az ég és föld elmúlik, egy pontocská sem változik meg azokban. Mat. 5: 17, 18. Továbbá midőn afelől akarja meggyőzni a zsidókat, hogy ő az Isten fia, az emberek megváltója, az ő testámentomi könyvekre útasítja őket Ján. 5: 39, 46.

Az apostolok hasonlóképp erősítik az ó testámentomi könyvek isteni eredetét. Azokból bizonyítják be, hogy Jézus az Isten fia és az igaz szabadító. Péter apostol Mózesre s a profétákra útasítja hallgatóit azon nevezetes tanításában, melyet első pünkösdi ünnepén tartott Csel. 1. A teljes szentírás Istentől ihlettetett, ezt mondja Pál apostol 2 Timóth. 3: 16. Látni való tehát, hogy mind Jézus, mind az apostolok azt tartották az ó testámentomi szent könyvek felől, hogy azokat Isten lelke által vezérelt emberek irták.

Hogy az ó testámentomi szent könyvek épségben megmaradtak, hitelesen bebizonyíthatni. A keresztyének, valamint a zsidók is, hitök alapjául tartották az ó testámentomi szent könyveket, s egyik fél sem merte azokat megcsonkítani: mert ha a keresztyének teendették azt, a zsidók őket megcáfolták volna és megfordítva. Ide járul még, hogy ezen szent könyveket görög, sziriai és más nyelvekre is lefordították, s ezen áttételek egyeznek azon helyekben, melyeken a mi hitünk alapszik. Jézus, a mi isteni tanítónk is, mint már említők, úgy tartotta az ó testámentomot, mint Istentől adatott könyvet, s még ma is úgy van az abban foglalt tudomány, mint Jézus azt olvasta, magyarázta és megerősítette.

Ezen erősségek elegendők lehetnek avégett, hogy hitünket az ó testámentomi szentíráson alapítsuk, s azt minden kétkedés félretételével jó lélekismerettel használjuk, általa Istenben vetett bizodal munkat megerősítendők, ki a proféték jóslatait tökéletesen betöltötte, s így megmutatta, hogy minden ő ígéretei a Krisztusban ugyanazok és ámenek.

LVI.

Palesztinának rövid leírása, a zsidó régiségekből vett más nevezetes dolgokkal együtt.

1. Tengerei és tavai.

Ejtszak felé a F i a l a tava, Nyugat felé a S z a m a k-

honitisz tava vagy a Mérom vize foglal helyet, mely nyárban kiszárad, kivéve azon részét, hol a Jordán keresztül foly rajta, tavasszal azonban megtelik, midőn hossza 60, szélessége 30 stádium, (egy stádium 125 lépés). A Genezáreth tavának (mely Galiléa és Tibériás tengerének is szokott neveztetni) hossza 3, szélessége 1 1/2 geográfiai mértföld és sok hallal bővölködik. Legnevezetesebb tó Zsidóországban az aszfalti tó vagy gyantástó, mely sós vagy holt tengernek is neveztetik, mert benne semmi élő állat nem élhet. Hossza 580, szélessége 150 stádium. Nyugoti részén, a Bélus pataka mellett van a Cendévia tava, dél felől a krokodil tó. Nyugotról az egész tartományt a földközi tenger veszi körül, mely a szentírásban általában tengernek neveztetik. Néha sziriai tengernek is mondatik.

2. Folyói és patajai.

Zsidóországban csak egy nagy folyó van, a Jordán, mely a Fiala tavából ered. Szélessége 40 lépés, hossza 35 óra. A holt tengerbe ömlik. Az országot két részre osztja: a Jordánon inneni és túli részre.

Pataki: a Jabbók, mily kelet felől foly a Jordánba; az Arnon, a Jordánon túl, az aszfalti tóba szakad. Innen a Jordánon van a Kérith, mely a Jordánba ömlik; a Kidron, mely Jeruzsálem határát mossa s a holt tengerbe foly; a Kazimik, a Libánon és Antilibánon közti térségen; a Bélus és a Kison, mely a Tábor hegyénél ered, s a Bezor, mely a földközi tengerbe szakad.

3. Hegyei.

Nevezetes a Libánon hegy, mely a földközi tengernél kezdődik, s Fenicián keresztül az Eleutherus folyóig terjed. Atellenben van és szorosán összekötve előbbivel az Antilibánon, melynek csúcsát nyárban

hó fedi. Nevezetes cedrusfáiról. Salamon építtetett rajta egy erősséget, mely Libánon tornyának nevezetik. Ezen hegyen ma a maroniták laknak, kik a keleti vagy görög egyháztól szakadtak el.

Hermón névvel két hegy jeleltetik; az egyik az Ántilibánon nyugoti részét teszi, a másik közel van a Táborhegyhez.

Az **A r a b i m h e g y** Pusztaraábiához tartozik. Egy része ennek a **Nébó hegy**, Jérikóval átellenben, melynek legmagasb csúcsa **Pisga** nevet visel.

A **Kármel**, a földközi tenger mellett nyúlik el. Barlangjaiban szerettek lakni a keresztyén remetek. A karmelita barátok innen vették nevüket.

A **Garizim**, Sikkem várostól délre az **Ébál** éjszakra esik. Amazon volt a szamaritánok temploma.

A **Tábor** Názárettől egy mértföldnyire a **Jezeél** térségén fekszik.

Az **Efraim** a **Kármel** déli végén kezdődik, s majd **Jeruzsálemig** terjed.

Az **Olajfák hegye** **Jeruzsálem** mellett van.

A **Quarantánia** Jérikó közelében található. Ugy vélekednek, hogy **Jézus**, megkereszteltetése után, itt töltötte el a 40 napot.

A **Júda** a sós tengertől a földközi tengerig nyúlik.

A **Prázim** és a **kopaszhegy** **Zsidóország** egy részét választja el **Küvesarábiától**.

4. Völgyei.

A **Jordánon** túli részen nevezetes a **Sukkot** völgy, hasonlónevű város mellett. A **Jordánon** innen van a **Beth-Rekhób**, hol **Dán** városa feküdt. A **Skhave** vagy **Királyvölgy**, **Jeruzsálem** éjszaki részén. Az **Akhor** völgy Jérikó vidékén, a **Kidron** völgy **Jeruzsálem** és az **Olajfák hegye** közt. A **hinom** völgy **Jeruzsálem** mellett, hol a **Molok** bálványnak

áldozták meg a kisdedeket. Ez neveztetett későbbben Gehennának. Gibeon és Ajalon, hasonlóvárosokkal. Rafaim vagy Óriások völgye Betlehem felé. A Józsafát völgye közel a Kidronhoz. A Gerár és Hebron völgyei, hasonlóvárosokkal. Az Eskol és a Sós völgy közel a sós tengerhez.

5. Rónái.

Legnagyobb Jordán körüli rónaság, melyet a Jordán kétfelé, u. m. keleti és nyugoti részre oszt. A nyugoti oldalon felül van a ptolemáisi rónaság. Egyesül ezzel az Esdrelom vagy Jezréel rónaság, mely legszebb térség Zsidóországban. Ezeken kívül még a földközi tenger mellett is nagy kiterjedésű rónaság lel helyet.

6. Pusztái.

A Jordán keleti részén nevezetes a Becaajda pusztája, hol Jézus 5,000 embert elégített meg öt árpakenyérrel, a Betháve pusztája, a Jerikó melletti pusztája vagy Quarantánia, az Engeddi pusztája, a sós tenger mellett, közel hozzá a Thekoa pusztája. A Zif pusztája, hova Dávid Saul elől vonult. A Berseba és Máon pusztái.

7. Jéruzsálem leírása.

Zsidóországnak ezen legnevezetesebb városa régen te Sáleme nek, aztán Jebuznak neveztetett, a jebuzitáktól, kik azt bírták. Második elégése után újra fölépítettvén, Aelius Hadriánustól, az akkori császártól Aelia Capitolinának neveztetett. A törökök El-Kads-Barukhnak, vagy Imbrakhnak (szent vagy áldott városnak) hívják.

Ezt választák a zsidók fővárosul s a közönséges istentisztelet helyéül, hova minden nemzetségbeliek jár-

tak. Dávid a város felső részén, a Sion várában választott magának lakhelyt.

Az egész város több hegyen feküdt, de a melyek csak a Sion hegynek voltak különös halmai. Legnagyobb volt hát a Sion hegy, s az ezel átelleni Ákra. A Sionhoz közel volt a Mórija h hegy, melyet Salamon nagy költséggel tett egyenessé, és mindenfelől meredek kőfállal vett körül. A Sion hegy keleti részén foglalt helyet az Ófel halom, mely amannak egy különös erősségét képezte.

Az Ákra hegyen az alsó, a Sionon a felső város feküdt. Az utcák rövidek, s egyenetlenek voltak a sok halom miatt.

Az egész város 3 külön kerítéssel birt. Legrégibb volt a felső város kerítése, aztán az alsó és új városé.

A kerítéseken sok torony állott, melyek úgy voltak helyezve, hogy egyikből a másikba lehetett látni. Az első kerítésen volt 60, a másodikon 14, a harmadikon 90, és így mindössze 164 torony. Az első kerítés tornyai közt kitűnnek a Hippikus, Fazélon és Mariamne tornyok. Titus ezeket épségben hagyta, mint a régi város ékeségének emlékeit.

A kerítéseken 12 kapu volt, melyek a város építése után is rendben megmaradtak.

A város körülete két órát tett, s a lakosok száma Nagy Sándor idejében 120,000-re ment.

Pompás épületei közt nevezetes volt a Salamon temploma, mely a Mórija h hegyen épült, körülete tornácaival együtt 4 stádiumot tett. Nyugot felé, a legmagasabb hegyen feküdt a templom befedett része, mely a szentélyből és szentek szentéből állott. Midőn a zsidók a babiloni fogságra vitettek, lerontatott a templom, viszszerültök után ugyan ismét fölépíttetett, de korántsem oly pompásan mint az előtt volt. — Helyét ma egy török templom foglalja el, mely a medinai és mekkai templomokkal együtt legszentebbnek tartatik. Nevezetes épülete volt még a Sion vára, mely Dávid várá-

nak is neveztetik. A Sion hegyen volt a Salamon palotája is. A Heródes palotája, mely márványkőből volt épülve, a Kajafát főpap palotája és az Antónia vára, mely erősséget képezett, a kitünőbb épületek közé sorozandók.

Az alsó városban, az Antónia várához közel volt a törvényház, hol a kormányzó lakott. Következett a Heródes Agrippa palotája, melyet ez oly magasra építtetett, hogy onnan mindent láthasson, mit a zsidók a templomban csinálnak, de viszont a zsidók is magas falat vontak a templom nyugoti részén, miből nagy ellenségeskedés támadt köztök. Nevezetes volt még a Heléna palotája, azon özvegy királynéé, ki fölvevén a zsidó vallást, Jeruzsálembe költözött.

Jeruzsálemet magasabb hegyek környezték, mint a milyeken a város épült. Kitűnő volt az olajfák hegye, honnan az egész várost, annak környezetét, a Jordán vizét és a sós tengert is bele lehet látni. Tövében feküdt Betfáge és Betánia. Sok kert és mulatóhely ékesíté annak alját, minő volt a Gecsemáné kert is.

Nyugat felé van a Golgota halom, mely a koponyákról vagy talán gümbölyű alakától vette nevét. Ma egy nevezetes templom van rajta.

A Gáreb halom a város kerítéséhez közel az éjszak és nyugot közti szögleten.

Ezen hegyek sok völgyet képeznek. Ilyen volt a Kidron völgye, egy igen kies térség, negyedórányi hosszúsággal s ugyanannyi szélességgel. A Hinnon vagy Tófet völgy, melyet sokan a jeruzsálemiek temető helyének tartanak, holott az inkább az előbbi völgyben foglalt helyet, hova a mai jeruzsálemi zsidók is temetkeznek. Külön volt ettől a királyok temetőhelye, és ismét külön a Dávid király családjának temetője. Az idegenek más helyre temetkeztek, melynek neve Akaldama volt. A Józsafát völgy a várostól délnyugot felé feküdt.

Jeruzsálemben és körülé nevezetes kutak és ta

vak találtattak. Ilyen volt a Siloám kutja, kívül a városon, a Sion hegyen, melyből különféle tavak fakadtak, mint a Salamon tava, mely épen innen neveztetett Siloám fürdőjének.

Az Etám kutjából, mely a városon kívül egy hegyen foglalt helyet, igen sok víz folyt a városba, főleg a templomhoz. A város nyugoti részén volt a Sárkánykut, keletin a Rógelkút. Nevezetes volt még a Bethesda tava a baromkapunál, mely fürdőül is használtatott.

A mai Jéruzsálem sokkal kisebb, mint a régi volt. Hat kapuja van. A Sion hegy egészen kívül fekszik a kerítésen. Körülete háromnegyed óra. Lakosai szerencsenek, törökök, zsidók és különféle vallásu keresztények.

Lakosait illetőleg a szentföld nagy változásokon ment keresztül. Elsőben a Kám maradékai bírták azt, kiktől az izráeliták vették el, és a 12 nemzetség közt felosztották.

Dávid idejében ezen ország Egyiptomig, Szíriáig és Arábiáig terjedt. Salamon alatt is ily terjedelmű volt. De Roboám alatt két részre szakadt a tizenkét nemzetség. Tíz Assziriába vitetvén fogságra, a helyökre települt pogányok az ott maradt zsidókkal új nemzetiséget képeztek és szamaritánoknak neveztettek. Azon rész, melynek fővárosa Jéruzsálem volt, Judeának mondatott. Ezt a babiloni fogságból visszatért zsidók vették ismét birtokukba. Szamarián felül volt Galiléa, mely felső- és alsóra osztatott.

A Jordánon túl még sok apró tartomány foglalt helyet, melyek lakosai részint zsidók, részint pogányok voltak. Galiléán túl jobbra volt Trakhonitis, alább Auranitis, aztán Jturea, majd ismét Gaulonitis. Ott, hol régente Basán ország feküdt, Batanéa terült el. Utolsó volt Peréa, mely annyit tett, mint Jordánon tuli tartomány.

Ezen országokon a babiloni, későbbben a persa ki-

rályok uralkodtak. Dárius legyőzetése után Nagy Sándor hatalma alá kerültek, ennek halálával pedig majd a szíriai, majd az egyiptomi királyok birtokába jutottak. Ezután ismét a zsidóországi fejedelmek sajátai lettek, kik közül nevezetes Nagy Heródes és az ő utódai. Már ezen fejedelmek is a római császárok pártfogása alatt állottak, végre pedig az említett országok egyenesen római tartományokká lettek.

LVII.

A régi pénznemek, edények, utak, mértékek, időszámítás.

1. Pénznemek.

1. A zsidóknál egy talentom tett 60 minát.
2. Egy mina 100 drakmát vagy dénárt, a mi pénzünk szerint $12\frac{1}{2}$ tallért foglalt magába.
3. Egy státer, melylyel a Siklus egy értékű volt, négy drakmát, a mi pénzünk szerint fél tallért, azaz, 12 ezüst garast tett.
4. Egy dénár annyi, mint egy drakma, vagy 3 ezüst garas, azaz, egy tallérnak nyolcadrésze.
5. A didrama kétannyi mint egy drakma.
6. Egy asszárion egy drakmánál tizedrésze, körülbelül egy krajcár.
7. Lepton, igen kis pénz neme, mert egy asszárionban négy lepton volt.

II Edénymértékek.

1. Legnagyobb mértéke volt a száraz dolgoknak a korus, mely 10 efát foglalt magában.
2. Az efa oly nagyságú mérték volt a száraz dolgokra, mint a bát a folyó dolgokra nézve. Foglalt magában egy bát 72 sextáriust. Egy sextáriusban volt 12 olyan kis mérték, minőt az ember egy ivásra kimeríthet.

3. Sátum, harmadrésze egy efának.
4. Hin, fele a sátumnak. Ennél kisebb.
5. A gómer, körülbelől fele egy hinnek. A gómernek ismét körülbelől fele a chönix, ennek fele a logus.

III. Útmértékek.

125 lépés egy stádium.

1000 lépés egy mértföld, vagy egy szombati út.

IV. Időszámlálás.

A nappalból álló egy nap a zsidóknál 12 órát foglalt magában, melyek számlálását reggel kezdték s reggeli hét órakor volt náluk egy óra.

Az éjszaka is tizenkét órából állott, és 3 éjjeli örködésre osztott, melyekből mindenik 4 órát tett. Krisztus születése előtt kevesse osztott az éj 4 örködésre, midőn mindenik 3 órából állott. Minden holdújsággal új hónap kezdődött.

A hónapok így következnek.

Nisán vagy Abib	a mi Márciusunk vége,
	s Ápril eleje.
Sif vagy Ijár	Ápril és Május,
Siván	Május és Junius.
Tamuz	Június és Július
Abh vagy Af	Július és Augusztus.
Elul	Augusztus és Szeptember.
Thisri vagy Ethanim	Szeptember és Október.
Bul vagy Marchesuan	Október és November.
Kisleu	November és December
Thebet	December és Január.
Schebat	Január és Február
Adár	Február és Március.

1041022

TARTALOM.

I. A teremtésről	Lap. 1
II. A vallás és emberi nemzet állapota a vízözönig	2
III. A vízözön után történt dolgok	—
IV. Bálványimádás. Ábrahám hivatása Körülmetelés	—
V. Zsodomának elvesztése Izsák születése	—
VI. Sára halála. Ézsau és Jákób	3
VII. Folytatása a Jákób életének	—
VIII. József élete	4
IX. A vallás és erkölcs rövid története	—
X. Mózes. Húsvéti bárány	5
XI. Az izráeliták kimenete Egyiptomból	—
XII. Az izráeliták a pusztában csodálatosan megtartatnak. A törvény a Sinai hegyen kiadatik. Ó szövetség	6
XIII. Szövetség sátora. Főpap. Léviták	—
XIV. A törvénytáblák. Aranyborju. Az izraeliták megbüntetése	7
XV. Áldozatok	—
XVI. A mértekletesség-, tisztaság-, házasságra vonatkozó-törvények. Szülék és felsőbbség iránti engedelmesség	8
XVII. Emberi szeretet. Igazságszolgáltatás	—
XVIII. Isten iránti kötelességek. Isteni szolgálat. Ünnepek	9
XIX. Az izráeliták erkölce. Mózes tulajdonai, isteni félelme, buzgalma	—
XX. A Kanaán földén lakó népek	—
XXI. József	10
XXII. A bírák.	—
XXIII. Sámuel leteszi hivatalát. Saul első király	11
XXIV. Sámuel Dávidot titkon királylányá keni. Dávid megöli Góliátot	12
XXV. Saul irigykedik Dávidra, üldözi őt, de Jónáthánnal együtt meghal a filiszteusok elleni harcban	—
XXVI. Dávid uralkodása s története	13
XXVII. Salamon	—

	Lap.
XXVIII. Az ország felosztása Roboám alatt Izráel országnak története	24
XXIX. Juda országának története	26
XXX. A babiloni fogság	28
XXXI. A fogságbóli kiszabadulás	—
XXXII. Esdrástól a Krisztusig	29
XXXIII. A vallás története a tiz nemzetségnél, s a samaritanán vallás eredete	30
XXXIV. A szent írók Mózesztől Esdrásig.	—
XXXV. A Messiás születése felől tett ígéretek	33
XXXVI. A zsidó vallás állapota Esdrástól a Krisztusig	34
XXXVII. A pogányok állapota a Jézus megjelenésekor	35
XXXVIII. Az új szövetség kezdete	36
XXXIX. Jézus életének leírása tételekben, a négy evangyélisa szerint	37
XL. Jézus erkölése és erkölestana	43
XLI. Jézus valósággal feltámadt	45
XLII. Jézus csodatételei valósággal megtörténtek	46
XLIII. Az apostolok és az új testámentomi iratok szerzői	47
XLIV. Az evangyélisák s apostolok iratai valósággal általok szerkesztettek	50
XLV. A keresztyén vallás hirtelen elterjedése az első századokban	51
XLVI. Az első keresztyén gyülekezetek állapota.	52
XLVII. A keresztyének üldöztetése a három első században	53
XLVIII. A keresztyén vallás Konstantin alatt békesen terjed, a külső istentisztelet pompásabb lesz, s a püspökök nagyobb rangra emelkednek	54
XLIX. A szentek tisztelete. Képek Szerzetesek. Ünnepek. Bucsújárások	56
L. A keresztyén vallás körüli vitatkozások s változások	57
LI. A keresztyén egyház főbb tanainak megmaradása és terjedése, az egyházi atyáktól fogva a vallás újításig	59
LII. A reformáció. Luther. Zvingli	61
LIII. A keresztyén vallásállapota Európán kívül. Görög keresztyének. Muhamedánok. Amerikai s afrikai keresztyének	66
LIV. A betöltött jóvendölések. A keresztyén vallás Istentől származásának nevezetesebb bizonyosságai	68
LV. Annak megmutatása, hogy ez ó testámentomi szentírás a hitnek bizonyos alapja.	70
LVI. Palesztinánk rövid leírása, a zsidó régiségekből vett más nevezetes dolgokkal együtt.	71
1. Tengerei és tavai	—

2.	Folyói és patakai	72
3.	Hegyei	72
4.	Völgyei	73
5.	Rónái	74
6.	Pusztái	—
7.	Jeruzsálem leírása	—
LVII. A régi pénz nemek, edények, utak, mértékek, idő-		78
számlálás.		
XXXIV.	A szent írók Mózestől Esdrásig	
XXXV.	A Messiasz születése felelő tettei	
XXXVI.	A zsidó vallás állapota Esdrástól a Krisztusig	
XXXVII.	A pogányok állapota a Jézus megjelenésekor	
XXXVIII.	Az új szövetség kezdete	
XXXIX.	Jézus életének leírása teljességben, a négy evangyélium szerint	
XI.	Jézus születése és erkölcstana	
XII.	Jézus valóságos létéről	
XIII.	Jézus csodáitól kezdve a haláláig történetek	
XIV.	Az evangyélizálás a pogányok iránti valóságos átforrasztások	
XV.	A keresztény vallás hirtelen elterjedése az első századokban	
XVI.	Az első keresztény gyülekezet állapota	
XVII.	A keresztények elbűvölése a három első században	
XVIII.	A keresztény vallás konstantinápolyi békén terjed a külső intézkedések pompatikus leírása a pápák nagyobb rangra emelkedéséről	
XIX.	A szentek listája. Képek. Szerepek. Ünnepek. Bűnöztetők	
I.	A keresztény vallás körüli viták okai és változásai	
II.	A keresztény egyház főbb tanításai megmutatása és terjedése az egyházi nyelvtől kezdve a vallás újításáig	
III.	A reformáció Luther, Zwingli	
IV.	A keresztény vallásállapota Európában és az új világban	
V.	A keresztények. Működésük. Amerikai a királyi keresztények	
VI.	A belső jóváindulás. A keresztény vallás lelki szellemiségének nevezetesebb bizonyosságai	
VII.	Annak megmutatása, hogy ez a testületi szellemiség a hitnek bizonyos alapja	
VIII.	A keresztények főbb leírása, a zsidó régióktól vett más nevezetes dolgokkal együtt	
I.	Tengeri és tavi	

